

EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT
PEDAGOŠKI FAKULTET
ODSJEK ZA HISTORIJU

FOJNICA U OSMANSKO DOBA
DIPLOMSKI RAD

Mentor:
Prof. dr.Edin Ramić

Student:
Emsada Pašić
075/16-IS

Brčko, septembar 2018.god.

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT
PEDAGOŠKI FAKULTET
ODSJEK ZA HISTORIJU**

**FOJNICA U OSMANSKO DOBA
DIPLOMSKI RAD**

Mentor:
Prof. dr. Edin Ramić

Student:
Emsada Pašić
075/16-IS

Brčko, septembar 2018. god.

SADRŽAJ

UVOD.....	5
I DIO: FOJNICA U OSMANSKOM PERIODU	7
1. Fojnica i identitet kroz period dolaska osmanlija	7
2. Operativna uporišta balkanskih manjina pod osmanskom vlašću.....	8
3. Status naseobina u Osmanskom Carstvu	9
4. Nasljednici u vlasti i prilike u BiH sa posebnim osvrtom na Fojnicu.....	11
5. Politički okvir bosansko-franjevačkog modela katoličanstva	12
6. Kontekst vremena i Fojnica	13
7. Diplomatičke analize Fojničke ahdname i njezin pravni sadržaj	14
7.1. Diplomatičke analize Ahdname	14
7.2. Politički faktori i Fojnica.....	17
II DIO: FRANJEVCI I KATOLIČANSTVO U FOJNICI ZA VRIJEME OSMANSKE VLASTI	18
1. Franjevci pod osmanskom vlašću	18
2. Položaj katolika i Fojnica.....	20
3. Fojnica sa aspekta velikog spektra ljudskih prava	23
4. Ahdnama kao skup prava bez traženih obaveza	24
5. Fojnica i aspekt migracija: poželjnost lokaliteta za manjine	27
6. Pravo na crkve	27
7. Zaštita vjerskih objekata u Fojnici	29
8. Fojnica i restrukturacija objekata za vrijeme osmanske vlasti	30
9. Pitanje javnog prakticiranja vjere	33
10. Franjevci među narodom i osmanska vlast	34
III DIO: FOJNICA I OSTALA OBILJEŽJA KROZ HISTORIJU ZA VRIJEME OSMANSKE VLASTI.....	36
1. Privreda Fojnice u osmansko doba	36
2. Kulturni život.....	37
3. Kulturno-historijski spomenici	38
4. Pravni kontekst osmanske vlasti u Fojnici.....	40
5. Sadržaji i povlastice	41
6. Pravna i politička matrica u Fojnici za vrijeme osmanlija	43
7. Tridentski sabor	44
8. Kontekst djelovanja osmanske vlasti	46
9. Zalazak osmanskog carstva i kontekst Fojnice	48
ZAKLJUČAK	50
LITERATURA	51

Knjige.....	51
POPISI	54
Slike, tebele i grafikoni	54
ZAHVALNICA	55

UVOD

Fojnica na prvi spomen veže svakog historičara za Ahdnamu bosanskih franjevaca, a ona je temeljni dokument kojim je islamsko-osmanski zakonodavac legitimirao prisutnost i djelovanje bosanskih franjevaca u Osmanskom Carstvu nakon osvojenja Bosanskog Kraljevstva 1463. godine. Historija toga dokumenta jednako je burna kao i historija bosanskih franjevaca i njihovih samostana. Kao ni brojni franjevački samostani i crkve, ni Ahdnama u svom izvornom obliku nije preživjela paljvine i ratna razaranja. Naime, original Ahdname je negdje izgorio ili nestao na neki drugi način. Uz nekoliko prijepisa i prijevoda sačuvao se i jedan rekonstruirani oblik toga dokumenta, koji je u političkom i pravnom pogledu fungirao kao original.

U prvom dijelu ovoga priloga napravljen je osvrt na političke prilike i pravni okvir u kojima je Ahdnama nastala; drugi dio posvećen je stručnim paleografskim i diplomatičkim analizama s naglaskom na paralelama između Fojničke ahdname i sličnih dokumenata; treći dio bavi se političkim i privrednim stanjem, kao i kulturno-historijskim spomenicima pod osmanskom vlašću u 16., 17. i 18. stoljeću odnosno Ahdnamom u političkoj praksi.

Prilog završava kratkim zapažanjem o Ahdnamama kao metafori za kojom se poseže u savremenoj BiH i to tako da se uz ostalo i na temelju toga dokumenta na jednoj strani idealizira osmansko razdoblje bh. historije, a na drugoj to isto razdoblje demonizira.

Mađarski historičar Antal Molnár u nizu istraživanja koja je proveo u zadnjem desetljeću 20. vj. temeljito se pozabavio historijom katolicizma na prostoru Balkana i Jugoistočne Europe pod osmanskom vlašću nakon Tridentskog sabora (1545-1563). Sintezu tih svojih istraživanja objavio je 2007. u monografiji pod naslovom *Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane 1572-1647* koju je prije toga kao disertaciju obranio u Parizu na Sorbonni. Težište Molnárove pozornosti postavljeno je doduše na dio Ugarske koji su osvojili Turci, ali su u istraživanje uključena cjelokupna balkanska područja u kojima su tada živjeli katolici, tj. Bugarska, Srbija, Albanija te na poseban način Dubrovnik i Bosna i Hercegovina. U uvodnom dijelu svoje monografije Molnár je konstatirao:

„Činilo mi se prikladnim da se pozabavim sistemom katoličkih balkanskih institucija, koji je u dosadašnjoj europskoj historiografiji ostao gotovo nepoznat, osobito kada je riječ o

uporištima na kojima je počivala misijska djelatnost, a to su dubrovačka trgovačka djelatnost i franjevačka provincija Bosna [Srebrena].^{“1}

U katoličkoj domaćoj historiografiji to razdoblje dakako nije ostalo tabula rasa, ali je dosta šturo obrađivano; u interpretacijama prevladava naglasak na podnesenim žrtvama ili pak na moralističkom objašnjavanju sukoba između »popova i fratara«, dakle bez pokušaja sagledavanja stvari i zbivanja u širem historijskom kontekstu.

U potragu za širim kontekstom uputio se Molnár; u svojim istraživanjima nije se ograničio na čisto crkvena područja, nego je uključio pravne, socijalne i ekonomski aspekte katoličkih balkanskih zajednica. Pri tome je dobro zapazio i ocijenio istaknutu ulogu Dubrovačke Republike i njezinih trgovaca u životu i djelovanju katoličanstva pod osmanskom vlašću.

Kroz vijekove turskog prisustava u ovim krajevima, ahdnama je predstavljala pravu “povelju sloboda” kršćanskog stanovništva u Bosni, osnovni dokument kojim je regulisan položaj kršćana u Osmanskoj Carevini i utvrđivani odnosi turskih vlasti prema kršćanskoj religiji u cjelini, te nastankom značajnih kulturno-historijskih spomenika koji postoje i danas.

¹ Andrejević, Andrij, »Pretvaranje crkava u džamije«, *Zbornik za likovne umetnosti*, 12 (1976), str.100

I DIO: FOJNICA U OSMANSKOM PERIODU

1. Fojnica i identitet kroz period dolaska osmanlja

Pad Bosne pod osmansku vlast (1463.), premda je predstavljaо historijsku prekretnicu, život naroda tekaо je dugo na stari način, bez vidnijih promjena. Osmanlije su svoje uređenje uvodili polagano. Zemlju su prvo administrativno podijelili na nahije, a u sudskom pogledu na malobrojne kadiluke. Oni u prvo vrijeme i za duži period zadržavaju razne ustanove zatečenog običajnog prava, ukoliko nisu bile u suprotnosti sa šerijatom. Oni usvajaju zatečene pisane zakone koji su odnosili na rudarsku privredu.

Veliki značaj Fojnica je imala zbog svog rudarstva, zbog rudnika u kojem je glavni proizvod bilo srebro. Nepoznato je da u srednjovjekovnom periodu, i pored privrednog i kulturnog značaja da li je postojala župa Fojnica kao šira teritorijalna jedinica. U prvom osmanskom popisu stanovništva 1468.godine, istina, spominje se nahija Fojnica, to jest od sultanovih regalija u ovoj nahiji spominje se rudnik Fojnica i rudnik Ostružnica. Međutim, ne zna se pouzdano da li je uopće postojala nahija Fojnica kao zasebna administrativna jedinica ili ovdje nahija označava kraj.

U XVII stoljeću, međutim fojničko područje je pripadalo Kreševu, a prema fojničkim sidžilima (1784-1865). Fojnica je u tom periodu samostalna nahija i ujedno sjedište samostalnog kadiluka. Bitno je istaknuti to da je Fojničko područje potpadanju pod tursku vlast (1463.) pa do obaranja ugarske jajačke banovine punih 65 godina, bilo u okviru graničkog pojasa. Fojnica je, dakle, zatečena kao druga po veličini varoš u Bosni. Veća od Fojnica je bila samo Srebrenica.

Fojnica je predstavljala najveće varoško naselje na područima srednje Bosne za period 1568/9.godine sa 329 kuća poreskih obveznika i franjevačkih samostana. Naime, dolaskom osmanske vlasti bilo je općenito zaustavljen dalji razvitak zatečenih varoških naselja u Bosni pa i u Fojnici. Štaviše, broj stanovnika u njima bio je u opadanju. Tako nije u periodu od dvije decenije (1469-1489) broj stanovnika bio opao na 104 kuće, što je u odnosu na početni ukupan broj kuća predstavljao gotovo cijelu 1/3. Do kraja tog stoljeća, tačnije 1604.godine fojničko cjelokupno stanovništvo, računajući i tu maleni muslimanski džemat (6 muslimanskih kuća) bilo je opalo na svega 144 kuće.²

² Dizdrević, Rešad; Mijatović, Radoslav, »Fojnica kroz vijekove«, 1987. str. 69

Fojnica na prvi spomen veže svakog historičara za Ahdnamu bosanskih franjevaca, također se veže i na spomen tekija, je temeljni dokument kojim je islamsko-osmanski zakonodavac legitimirao prisutnost i djelovanje bosanskih franjevaca u Osmanskom Carstvu nakon osvojenja Bosanskog Kraljevstva 1463. Povijest toga dokumenta jednako je burna kao i povijest bosanskih franjevaca i njihovih samostana. Kao ni brojni franjevački samostani i crkve, ni Ahdnama u svom izvornom obliku nije preživjela paljevine i ratna razaranja. Naime, original Ahdname je negdje izgorio ili nestao na neki drugi način. Uz nekoliko prijepisa i prijevoda sačuvao se i jedan rekonstruirani oblik toga dokumenta, koji je u političkom i pravnom pogledu fungirao kao original.

U prvom dijelu ovoga priloga napravljen je osvrt na političke prilike i pravni okvir u kojima je Ahdnama nastala; drugi dio posvećen je stručnim paleografskim i diplomatičkim analizama s naglaskom na paralelama između Fojničke ahdname i sličnih dokumenata; treći dio bavi se političkim stanjem katoličanstva pod osmanskom vlašću u 16. i 17. st. odnosno Ahdnamom u političkoj praksi.

Prilog završava kratkim zapažanjem o Ahdnamama kao metafori za kojom se poseže u savremenoj BiH, i to tako da se uz ostalo i na temelju toga dokumenta na jednoj strani idealizira osmansko razdoblje bh. historije, a na drugoj to isto razdoblje demonizira.

2. Operativna uporišta balkanskih manjina pod osmanskom vlašću

Mađarski historičar Antal Molnár u nizu istraživanja koja je proveo u zadnjem desetljeću 20. st. temeljito se pozabavio historijom katolicizma na prostoru Balkana i Jugoistočne Europe pod osmanskom vlašću nakon Tridentskog sabora (1545-1563). Sintezu tih svojih istraživanja objavio je 2007. u monografiji pod naslovom *Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane 1572-1647* koju je prije toga kao disertaciju obranio u Parizu na Sorbonni. Težište Molnárove pozornosti postavljeno je doduše na dio Ugarske koji su osvojili Turci, ali su u istraživanje uključena cijelokupna balkanska područja u kojima su tada živjeli katolici, tj. Bugarska, Srbija, Albanija te na poseban način Dubrovnik i Bosna i Hercegovina. U uvodnom dijelu svoje monografije Molnár je konstatirao:

»Činilo mi se prikladnim da se pozabavim sistemom katoličkih balkanskih institucija, koji je u dosadašnjoj europskoj historiografiji ostao gotovo nepoznat, osobito kada je riječ o

dvama uporištima na kojima je počivala misijska djelatnost, a to su dubrovačka trgovačka djelatnost i franjevačka provincija Bosna [Srebrena].³

U katoličkoj domaćoj historiografiji to razdoblje dakako nije ostalo tabula rasa, ali je dosta šturo obrađivano; u interpretacijama prevladava naglasak na podnesenim žrtvama ili pak na moralističkom objašnjavanju sukoba između »popova i fratara«, dakle bez pokušaja sagledavanja stvari i zbivanja u širem povijesnom kontekstu.

U potragu za širim kontekstom uputio se Molnár; u svojim istraživanjima nije se ograničio na čisto crkvena područja, nego je uključio pravne, socijalne i ekonomski aspekte katoličkih balkanskih zajednica. Pri tome je dobro zapazio i ocijenio istaknutu ulogu Dubrovačke Republike i njezinih trgovaca u životu i djelovanju katoličanstva pod osmanskom vlašću.

3. Status naseobina u Osmanskem Carstvu

Dubrovačka trgovina s Levantom te posebno s Balkanom udarila je snažno korijenje već u srednjem vijeku prije osmanskih osvajanja. Osmanska osvajanja donijela su sa sobom povremene zastoje, ali nisu potisnula dubrovačke trgovce nego su – zahvaljujući stjecaju okolnosti – čak intenzivirala njihovu prisutnost i djelatnost na Balkanu.

Po uzoru na Veneciju, Genovu, Pisu, Marseille, Firencu ni Dubrovčani se nisu baš zanosili idejom križarskih ratova, nego su radije sklapali trgovske ugovore s islamskim svijetom. Spretnom diplomacijom uspijevalo im je istodobno njegovati zapadni vjerski katolički i kulturni identitet i praviti dobre trgovske poslove s nadirućim Osmanlijama. Tijekom 14. i 15. st. papinski Rim je još ustrajavao na ideji križarskog rata, ali u isto vrijeme, iz pragmatičkih razloga, dopuštao dubrovačkim i ostalim levantinskim trgovcima trgovati s nevjernicima.⁴

Na drugoj strani, širenjem osmanske vlasti na istočno Sredozemlje i Balkanski poluotok našle su se naseobine katoličkih trgovaca i obrtnika na Levantu u sastavu osmanske države. Njihov pravni status unutar Osmanskog Carstva uređivan je ahdnamama, koje su u zapadnim jezicima dobile ime kapitulacije. Ahdnamama ili kapitulacijama podjeljivane su nemuslimanima veće ili manje povlastice u okviru osmanlijskog sistema. Na ovom mjestu

³ Andrejević, Andrej, »Pretvaranje crkava u džamije«, *Zbornik za likovne umetnosti*, 12 (1976), str. 105

⁴ Bosworth, C.E., »The Concept of Dhimma in Early Islam«, u: Benjamin Braude i Bernard Lewis, ur., *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, sv. 1 (New York, London: Holmes & Meier Publishers, 1982), str. 39

spomenimo ahdnamu koju je nakon osvojenja Carigrada 1453. dobila kolonija Genovežana i drugih katolika u dijelu grada Galata te ahdnamu koja je podijeljena građanima Bara 1571. odnosno 1575. godine.

Ahdname su izdavali sultani na turskom, grčkom i na južnoslavenskim jezičnim idiomima, koje srpski historičar Boško Bojović (rođ. 1948) – dakako u sukladnosti s velikosrpskim predodžbama a u protuslovlju sa sviješću o sebi i svome jeziku ostalih Južnih Slavena – konsekventno naziva starosrpskim (*vieux-serbe*), poistovjećujući srpski odjel dubrovačke kancelarije s jezikom Dubrovčana i dubrovačkom književnošću. Osmanska diplomatika odnosno sultanske ahdname u formalnom pogledu genetski su povezane sa srednjovjekovnom bizantskom i srpskom diplomatikom, tj. s bizantskim poveljama tipa chrysobullos logos i srpskim hrisovuljama, što bi na Zapadu odgovaralo zlatnim bulama. Pri tome su, dakako, kršćanski teološki elementi u tim tekstovima zamijenjeni islamskim, pa imamo pozivanje na Allaha, proroka Muhameda, sedam mushafa i 124.000 proroka gdje se u kršćanskim poveljama pozivalo na Boga, Presvetu Djesticu, 12 apostola, 40 mučenika i 318 svetih otaca.

Osmanska diplomatika odnosno sultanske ahdname u formalnom pogledu genetski su povezane sa srednjovjekovnom bizantskom i srpskom diplomatikom, tj. s bizantskim poveljama tipa chrysobullos logos i srpskim hrisovuljama, što bi na Zapadu odgovaralo zlatnim bulama.

Kontakti Grada-Republice Dubrovnika s Osmanskim Carstvom započeli su već u 2. polovici 14. st., ali su nam prve isprave o tome sačuvane iz 30-ih godina 15. st. Bile su to litterae securitatis ili salvi conductus (trk. istimâlet nâmé) sultana Murata II. (1421-1451) o slobodnom kretanju i trgovaju dubrovačkih trgovaca po Osmanskem Carstvu – pisane slavenskim jezičnim idiomom i kurzivnom čirilicom. Prvu ispravu tipa kapitulacije ili ahdname, koja nije datirana, izdao je Murat II. u februaru 1442.

Tom ispravom sultan je garantirao ne samo individualnu sigurnost dubrovačkim trgovcima na područjima Osmanskog Carstva nego i nepovredivost njihova Grada u kojem se i dalje ima vladati po »dosadašnjim zakonima i slobodama«. Nadalje, u međusobnim sporovima među Dubrovčanima na osmanskom teritoriju sudit će dubrovački posebni sud, a u sporovima Dubrovčana s muslimanima šerijatski sud. Slobodni grad Dubrovnik davat će sultanu godišnji tribut u visini od 1.000 zlatnih dukata, a dubrovački trgovci za prodanu robu u osmanskoj državi plaćat će carinu od 2%, što je bilo manje od carina muslimanskih podanika koji su plaćali 3%, te carina osmanskih tributara u visini od 4% ili pak od carina ostalih stranih trgovaca od kojih se uzimalo 5%.

4. Nasljednici u vlasti i prilike u BiH sa posebnim osvrtom na Fojnicu

Nasljednik Murata II. sultan Mehmed II. Osvajač (1451-1481) nakon osvojenja Carigrada te daljnog proširenja osmanske vlasti na Balkanu izdao je 23. oktobra 1458. u Skoplju Dubrovčanima drugu ahdnamu kojom je preinačio pa onda potvrdio dotadašnje dubrovačke povlastice. I ova je druga ahdnama pisana kurzivnom čirilicom i slavenskim idiomom bliskim jeziku srpskih povelja.¹² Status Dubrovnika kao »slobodnog grada« Mehmed II. je potvrdio, ali ne i o šerijatu neovisno vlastito sudstvo dubrovačkih građana na osmanskem teritoriju. Godišnji tribut je tada povećan na 1.500 zlatnih dukata, a carina je ostala kod 2%. U dalnjem tijeku vremena dubrovački je tribut Porta povećala 1468. g. na 5.000, 1471. na 9.000, 1472. na 10.000 zlatnih dukata. God. 1478. tribut je podignut na 12.500, a 1480. došao je zahtjev na 15.000 zlatnih dukata. Na koncu su tada Dubrovčani isplatili 13.500 zlatnih dukata. Nakon smrti Mehmeda II. i dolaska na prijestolje Bajazita II. (1481-1512) svota se ustalila na 12.500 zlatnih dukata i tako je ostalo kroz 16. i 17. stoljeće.⁵

S isplaćivanjem carina bilo je daleko više natezanja, jer su tu svoje prste uplitali lokalni moćnici, pa su dubrovački trgovci morali plaćati nekada 5% pa i više na svoju robu. Dubrovčani bi se tada žalili Porti i pritom, dakako, morali potplaćivati osmansko činovništvo kako na centralnoj tako i na lokalnoj i regionalnoj razini.⁶

Takav je bio pravni i ekonomski okvir Dubrovčana koji su kroz 16. i 17. stoljeće boravili i djelovali kao trgovci ili obrtnici na prostorima Balkana pod osmanskom vlašću. U 16. st. je balkanska trgovina Dubrovnika doživjela pravi procvat. Širenje osmanske vlasti prema Podunavlju u stopu je pratilo osnivanje dubrovačkih naseobina, od kojih je znatan broj imao status kolonije, tj. naseobine s povlaštenim položajem. U 16. st. historijski izvori bilježe dubrovačke naseobine na području Srbije u Smederevu, Novom Pazaru, Leskovcu, Prokuplju, Nišu, Rudniku, Užicu; na području Bugarske u Sofiji, Provadiji, Silistri, Trnovu, Šumenu, Razgradu, Rusi, Nikopolju, Loveču, Vidinu, Plovdivu i Drinopolju (današnjem turskom gradu Edirne), u makedonskom Skoplju, zatim na Kosovu u Prištini i Janjevu. U BiH Dubrovčani su

⁵ Fotić, Aleksandar, »Institucija amana i primanje podaništva u Osmanskom Carstvu: primjer sremskih manastira«, *Istorijski časopis*, 52 (2005), str. 225

⁶ Frazee, Charles A., *Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire 1453–1923* (London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press, 1983)

imali svoju jaku koloniju u Sarajevu, a njihova prisutnost zabilježena je i u ostalim bh. gradovima: Mostaru, Livnu, Konjicu, Zvorniku, Gabeli, Jajcu, Banjoj Luci, Nevesinju.⁷

Nakon osmanskog osvajanja Slavonije i Podunavlja Dubrovčani su stigli do Osijeka, Iloka, Požege, zatim do Budima, Pešte, Pečuhu i Temišvara. Dubrovačka kolonija u Beogradu postala je njihov trgovacki centar za Podunavlje kroz 16. st., što srpska historiografi ja s ponosom ističe nazivajući Beograd 16. stoljeća »drugim Dubrovnikom«⁸

U prvim desetljećima 17. st. u Beogradu će doći do žestokoga sukoba između dubrovačkih i bosanskih katoličkih trgovaca koji su tijekom 16. st. izrasli u dubrovačke konkurente. Sukob se prelio na crkvene institucije balkanskog katolicizma i tinjao kroz cijelo 17. st. Na jednoj strani našli su se zajedno bosanski franjevci i bosanski trgovci, a na drugoj isusovci, svjetovni svećenici i Dubrovčani. Ekonomski interesi bili su upakirani u ideološku ambalažu dizajniranu prema reformama Tridentskog sabora.

Uz dubrovački model balkanskog katolicizma potrebno je u ovom kontekstu kratko ocrtati i pravno-politički kontekst bosansko-franjevačkog modela katoličanstva koje je funkcioniralo kao drugi »pilon« odnosno operativno uporište balkanskog katolicizma.

5. Politički okvir bosansko-franjevačkog modela katoličanstva

Svoju prisutnost među bosanskim i hercegovačkim pukom franjevci su učvrstili u zadnjim desetljećima srednjovjekovne Bosne, pa nakon osmanskog osvojenja nisu iščezli, kako se to dogodilo sa srednjovjekovnom Crkvom bosanskom, ili se pak razbježali pred osmanskom najezdom poput većine albanskog, slavonskog i podunavskog katoličkog klera.⁹ Zašto i kako su franjevci preživjeli osmansku invaziju i ostali u Bosni?

U psihološkom pogledu, čini se, pri tome su presudnu ulogu odigrala dva razloga za koje nemamo direktnih dokumentarnih potvrda, ali historijski kontekst ukazuje na njihovu prisutnost. Prvi od tih razloga bio bi odnos sv. Franje Asiškog prema ideji križarskog rata. Naime tokom V križarskog rata 1217-1221. sv. Franjo je 1219. stigao u križarski tabor u Damietti (Dumyat), ali ne da s križarima s mačem u ruci ratuje protiv muslimana nego da

⁷ Gavran, Ignacije, *Suputnici bosanske povijesti. Sedam stoljeća djelovanja bosanskih franjevaca*, 2. izd. (Sarajevo-Zagreb: Svjetlo riječi, 2007)

⁸ Gradeva, Rossitsa, »Ottoman Policy towards Christian Church Buildings«, *Études balcaniques*, 30, 4 (1994), str. 15

⁹ Hoško, Franjo Emanuel, »Djelovanje franjevaca Bosne Srebrne u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća«, u: *Povjesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine* (Sarajevo 24. i 25. listopada 1978.) (Sarajevo: Kršćanska sadašnjost, 1979), str. 105

propovijeda evanđelje. Iz kršćanskog tabora je otisao egipatskom sultanu Maliku al-Kamilu i pred njim ponizno propovijedao. Malik al-Kamil je lijepo saslušao ovoga »kršćanskog sufiju« i htio ga nadariti novcem i drugim darovima. Kad je to Franjo Asiški kao pravi siromašak Božji odbio, Sultan se preporučio u njegove molitve i otpustio ga skupa s njegovim subratom opet u kršćanski tabor. I dok su zaprepašteni križari gledali kako se Franjo živ vraća, on je šutio i po svoj prilici razmišljaо о smislu križarskih ratova uopće. Ovo bi imala biti prva zabilježena scena iz Franjina života. Iako je ideja o križarskom ratu u 15. st. bila još uvijek sastavni dio službene ideologije Katoličke crkve, Franjino mirovostvo živjelo je barem u jednom dijelu njegove subraće. Zašto ne i u tadašnjoj franjevačkoj Bosni? Ne podsjeća li nastup fra Andjela Zvizdovića pred sultanom Mehmedom II Osvajačem u maju 1463. na Milodražu upadno na Franju Asiškog pred sultanom Malikom al-Kamilom 1219. g. iako o tome nije ništa zapisano?

Drugi psihološki razlog bio je profane naravi, a to je primjer Dubrovčana koji bosanskim franjevcima nije mogao ostati nepoznat. Dubrovačke aranžmane s osmanskim sultanima bosanski su franjevci gledali na djelu, a nije isključeno da su poznavali i tekst dubrovačkih ahdnama od 1442. i 1458.

Zašto i kako su franjevci preživjeli osmansku invaziju i ostali u Bosni? U psihološkom pogledu, čini se, pri tome su presudnu ulogu odigrala dva razloga za koje nemamo direktnih dokumentarnih potvrda, ali povjesni kontekst ukazuje na njihovu prisutnost. Prvi od tih razloga bio bi odnos sv. Franje Asiškog prema ideji križarskog rata. Drugi psihološki razlog bio je profane naravi, a to je primjer Dubrovčana koji bosanskim franjevcima nije mogao ostati nepoznat. Dubrovačke aranžmane s osmanskim sultanima bosanski su franjevci gledali na djelu, a nije isključeno da su poznavali i tekst dubrovačkih ahdnama.

6. Kontekst vremena i Fojnica

Prema tome, najprirodnije je u ovom kontekstu promatrati i ahdname bosanskih franjevaca – srebreničku koja je izdana 1462. nakon osmanskog osvojenja Srebrenice i fajničku koja je izdana koncem maja 1463. nakon osmanskog osvojenja centralnog dijela Bosanskog Kraljevstva. Nažalost nijedna od tih ahdnama nije sačuvana; Bosna u svojoj burnoj historiji nije imala sigurnih arhivskih reziora poput »slobodnoga grada« Dubrovnika. Tako se dogodilo da za srebreničku ahdnamu iz 1462. znamo samo posredno iz jedne naredbe (nišana) Bajazita II. iz 1499. kojom je potvrdio povlastice redovnicima samostana u

Srebrenici podijeljene 1462. g. od njegova oca sultana Mehmeda II. Ti papiri bili su 1624. g. još na životu, jer su ih srebrenički franjevci tada pokazali francuskom konzulu u Alepu Louisu Gédoynu na njegovu propuštanju kroz Srebrenicu.¹⁰

Daleko je intrigantnija paleografska odnosno diplomatička te politička sudbina tzv. Fojničke ahdname koja se danas čuva uokvirena u srebrni okvir u Franjevačkom samostanu Fojnica.

7. Diplomatičke analize Fojničke ahdname i njezin pravni sadržaj

7.1. Diplomatičke analize Ahdname

Podimo vremenskim slijedom kako je taj dokument komentiran u modernim paleografskim i diplomatičkim analizama. U autentičnost Fojničke ahdname prvi je posumnjaо mađarski visoki činovnik i političar Janos Asboth konstatiravši da je Ahdnama napisana turskim jezikom a datirana latinski. Prvi paleografski i diplomatički osvrt dao je 20-ih godina 20. st. povjesničar i profesor na Filozofskom fakultetu u Skopju Josip Matasović (1892-1962), koji doduše nije bio turkolog, ali je uspio uvjerljivo pokazati da Fojnička ahdnama nije original i time unio u znanstveni diskurs pitanje karaktera toga dokumenta – jedan kasniji prijepis ili pak falsifi kat? Matasović je zastao pred hipotezom: »Nije li prije postojao jedan ‘blaži tekst’, koji je kasnije u saradnji s Dubrovčanima prepravljen.¹¹ Na Matasovićevu sumnju njemu suvremenii povjesničari K. Gujić, V. Klaić, Ć. Truhelka i fra J. Zvonogradski reagirali su indignirano, ali bez argumenata.

Nažalost nijedna od tih ahdnama nije sačuvana; Bosna u svojoj burnoj povijesti nije imala sigurnih arhivskih trezora poput »slobodnoga grada« Dubrovnika. Tek nakon Drugog svjetskog rata pružit će stručnu paleografsku i diplomatičku analizu ugledni bh. turkolog Hazim Šabanović (1916-1971). Šabanovićeva analiza Fojničke ahdname u prilog objavljenom 1949. g. ostat će mjerodavna do danas. Sve ostalo što je poslije Šabanovića napisano bilo o Fojničkoj ahdname bilo o osmanskoj paleografiji i diplomatici samo je potvrđivalo i preciziralo njegove rezultate.

¹⁰ Jelenić, Julijan, »Spomenici kulturnog rada bosanskih Franjevaca (1437.-1878.)«, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 36 (1918), str. 81

¹¹ Jukić, Milo, »Ta’te (‘bosansko zvono’) u Vrancima«, u: Milo Jukić, *Etnološki i povijesni prilozi iz kreševskog kraja*, 1 (Kreševo: Franjevački samostan Kreševo, 2008), str. 25

Fojničku ahdnamu Šabanović nije proglašio falsifikatom nego ju je, nakon temeljite analize i uspoređivanja sa sačuvanim prijepisima i prijevodima, okvalificirao kao »quasi original«, nastao između 1645. i 1669. g.¹² Nakon toga franjevački historičari Dominik Mandić i Karlo Jurišić nadopunili su Šabanovićevu argumentaciju podacima iz franjevačke tradicije u kojoj je Fojnička ahdnama kontinuirano prisutna od 1486. g.¹³

Prebiranje arhivskih podataka po franjevačkim samostanima u svezi s Fojničkom ahdnamom Karlo Jurišić je zaključio: »Ahdnama Mehmeda Fatiha iz 1463. i njena obnova sa strane Ahmeda I. iz 1607. bili su glavni zakonski temelji slobode Katoličke crkve u doba turske vladavine u Bosni i Hercegovini, pa i na Biokovsko-neretvanskom području.¹⁴

Tridesetak godina nakon Šabanovića Fojničkom ahdnamom pozabavio se opet jedan prvorazredni stručnjak za osmansku paleografiu u sklopu svojih istraživanja drugih ahdnama koje su osmanski sultani podijelili u 15. i 16. st. raznim destinatarima. Bio je to rano preminuli makedonski orijentalist Vančo Boškov (rođen 1934, umro u Skoplju 8. februara 1984, tj. na dan otvaranja sarajevske zimske olimpijade). Nakon što je provjerio Šabanovićeve rezultate i usporedio ih s vlastitim istraživanjima drugih sultanskih ahdnama, Boškov je zaključio: »Poređenje fajničke ahdname sa ovim ahdnamama pokazuje da u pogledu kompozicije i diplomatičkih formulara ona pretstavlja pravu sultansku ahdnamu iz 16. v., u kojoj je sadržana samo jedna formula koje nema u drugim ahdnamama. To je formula promulgacije karakteristična samo za sultanski ferman.¹⁵ Nadalje je Boškov zaključio da je sadašnja Ahdnama izrađena najvjerojatnije u Dubrovniku ili Veneciji te da je njezin sastavljač »izvrsno poznavao jezik i kompoziciju sultanske ahdname i da je kod izrade vodio računa o svim detaljima«, pa prema tome »ahdnama u svom današnjem obliku nije autentična, ali tekst privilegija jeste autentičan.¹⁶

Možda bi bilo primjereno reći da Fojnička ahdnama nije ni original, ni prijepis, ni falsifikat, nego uspjela rekonstrukcija, koja u paleografskom pogledu nosi prepoznatljive tragove rekonstruiranja.

Kopija ahdname koju je Sultan Mehmed Fatih ostavio rabinima:

Mehmed, sin Murad-Hanov, uvijek pobjedonosni!

¹² Jurišić, Karlo, *Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1972)

¹³ Kemura, Sejfuddin, »Turski dokumenti za povijest bosanskih katolika iz sidžila kutubhane Careve džamije u Sarajevu«, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 21 (1909), str. 573

¹⁴ *Bilješke iz prošlosti bosanskih katolika i njihovih bogomolja po turskim dokumentima* (Sarajevo 1916)

¹⁵ Kursar, Vjeran, »'Narod Knjige' (ahl al-kitâb): Kršćani i Židovi u svijetu klasičnog islama«, *Bosna Franciscana*, 17, 31 (2009), str. 61

¹⁶ Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni (1463. – oko 1750.), (Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2010)

Zapovijest časnoga, uzvišenoga sultanskoga znaka i svjetle tugre (pečata) osvajača svijeta glasi:

- „Ja, Sultan Mehmed-Han (dajem) na znanje cijelom svijetu (narodu i odličnicima), da su posjednici toga carskoga fermana, bosanski Franjevci, našli moju veliku milost, pa zapovijedam:
- Neka niko ne smeta i ne uznemiruje spomenute i njihove crkve. Neka (mirno) stanuju u mom carstvu. A oni, koji su izbjegli, nek budu slobodni i sigurni. Neka se povrate i neka se bez straha u zemljama moga carstva nastane u svojim samostanima. Ni moje visoko Veličanstvo, ni moji veziri, ni moji šluzbenici, ni moji podanici, niti iko od stanovnika moga carstva neka ih ne vrijeđa i ne uznemiruje, ni njih, ni njihov život, ni njihov imetak, i njihove crkve. Pa i to, ako bi iztuđine doveli kojega čovjeka u moju državu, da im je dopušteno. Budući da sam spomenutima milostivo dao tu carsku Zapovijest , kunem se sljedećom velikom zakletvom:
- „Tako mi Stvoritelja zemlje i nebesa, koji hrani sva stvorena, i tako mi sedam mushafa (svetih knjiga), i tako mi našega velikog Božijeg poslanika Muhameda i 124.000 Pejgambera, i tako mi sablje, koju pašem, niko ne smije prekršiti ovo što je napisano, dok oni budu pokorni mojoj službi i vjerni mojoj zapovijesti.“
- Pisano, 28.maja u taboru Milodraž.

U sultanskim poveljama koje su dodjeljivane u vremenskom razdoblju kada i Fojnička ahdnama nema invokacije. Prema tome je rekonstruktor Fojničke ahdname invokaciju preuzeo iz kasnijih sultanskih povelja i ugradio je u svoju rekonstrukciju. Što se tiče tugre, dakle kaligrafski isписаног imena i patronimika sultana koji je izdao povelju, Šabanović je konstatirao da je tugra u Fojničkoj ahdname »upadno spuštena u prvi red teksta« i ne sliči ostalim tugrama Mehmeda II., a Vančo Boškov nadodao »da je rađena po uzoru na sultanske tugre od vremena Murata III. (1574-1595) pa nadalje«. U ovom kontekstu treba spomenuti i činjenicu da osmanska diplomatika poznaće i primjere sultanskih ahdnama napisanih na latinskom i onda autoriziranih sultanskom tugrom.¹⁷

¹⁷ Lašvanin, Nikola, *Ljetopis*, ur. Ignacije Gavran, 2. izd. (Sarajevo-Zagreb: Synopsis, 2003)

7.2. Politički faktori i Fojnica

Nakon što je svratio pozornost da je promulgacija u osmanskoj diplomatici bila podvrgnuta diplomatičkim utjecajima pokorenih zemalja, o promulgaciji Fojničke ahdname Boškov zaključuje: »Po svom sadržaju ova promulgacija je jedini diplomatički formular u fojničkoj ahdnami koji nema svoju potvrdu u bilo kojoj vrsti sultanskih dokumenata. Upotreba izraza 'avvâm ve havâs veoma nas mnogo podsjeća na izraz 'narod i vlastela' u dubrovačkim dokumentima na latinskom jeziku.«¹⁸

Zakletva je najkarakterističniji dio sultanskih povelja tipa ahdname, koje su po svom karakteru ugovori (ahdname), a ne povelje o imenovanju visokih dužnosnika Osmanskog Carstva ili berati koji nemaju zakletve. Zakletve su u ahdnamama različito pozicionirane u tekstu. U ahdnamama Murata II. i Mehmeda II., dakle u 15. st., nalaze se na samom početku teksta odmah iza intitulacije, a u ahdnamama iz 16. st. na kraju teksta. U Fojničkoj ahdnami, kako vidimo, zakletva je na kraju teksta, što znači da je preuzeta iz neke ahdname iz 16. st. a ne iz originalne Ahdname 15. st. (koja se izgubila pa su je franjevci dali rekonstruirati). Osim toga treba napomenuti da obnovljene (ratificirane) ahdname nemaju zakletve.

¹⁸ Mandić, Dominik, »Autentičnost Ahd-name Mehmeda II B.H. franjevcima«, *Radovi Hrvatskog Povijesnog Instituta u Rimu*, 3–4 (1971), str.64

II DIO: FRANJEVCI I KATOLIČANSTVO U FOJNICI ZA VRIJEME OSMANSKE VLASTI

1. Franjevci pod osmanskom vlašću

Katolička crkva na osmanskom teritoriju nije imala jasno regulisan status, vjerojatno zbog činjenice što je njen vjerski poglavar, papa, dugo vremena bio sultanov arhinepriatelj i glavni pokretač protuturskih križarskih pohoda. Pravoslavna je crkva, s druge strane, uživala službeno priznanje osmanske administracije, i to na najvišoj razini, još od 1454., kada je Mehmed II. Osvajač, godinu dana nakon osvajanja Carigrada, imenovao Gennadiosa Scholariosa, zakletog neprijatelja unije Pravoslavne crkve s Rimom, i stoga pogodnoga kandidata, za patrijarha Ekumenske carigradske patrijaršije. Godine 1557. po sličnom modelu obnovljena je, i pritom službeno prznata, Srpska pravoslavna crkva, dok je za patrijarha postavljen Makarije Sokolović, vjerojatno bliski srodnik tadašnjega trećeg vezira, a potonjega velikog vezira, moćnog Mehmed-paše Sokolovića.

Ugovori sultana s katolicima nisu bili sklapani na razini Carstva, nego individualno, zasebnim ugovorima s različitim katoličkim zajednicama u različitim dijelovima osmanske države. Skupine katolika dobivale bi tzv. garantna pisma ili jamstva sigurnosti pod imenom *aman*, kojim su im se jamčile sigurnost života i imovine te vjerske slobode. Istim imenima nazivala su se i garantna pisma za nemuslimane iz stranih država (tzv. *daru'l-harb*, ili »kuća rata«) koji su dolazili u islamske zemlje kao trgovci, hodočasnici ili diplomati. Ahdnama je istodobno naziv i za međudržavne ugovore sa zapadnoeuropskim državama, u velikoj mjeri trgovinskoga karaktera, ili pak mirovne ugovore. Iz toga bi se mogla iščitati i svojevrsna »stranost« domaćih katolika, što se ogledala i u njihovim osmanskim imenima: *Frenk*, *Ifrendž* i *Latin*, koja su izvorno označavala narode na drugoj strani Sredozemlja, izvan granica Osmanskog Carstva, u značenju »Franak«, odnosno Francuz, Talijan i stanovnik zapadnog Sredozemlja te zapadni Euroljanin uopće. Osim katolicima, ahdname su katkad izdavane i pravoslavnim kršćanima te pripadnicima Armenke crkve u Jerusalemu.¹⁹ Nakon preuzimanja ahdname domaće nemuslimansko stanovništvo dobivalo je status *zimija*, odnosno podanika islamske države koji su uživali neka temeljna prava.

¹⁹ İnalçık, Halil, *Osmansko Carstvo. Klasično doba 1300.–1600.*, prev. Dino Mujadžević (Zagreb: Srednja Europa, 2002)

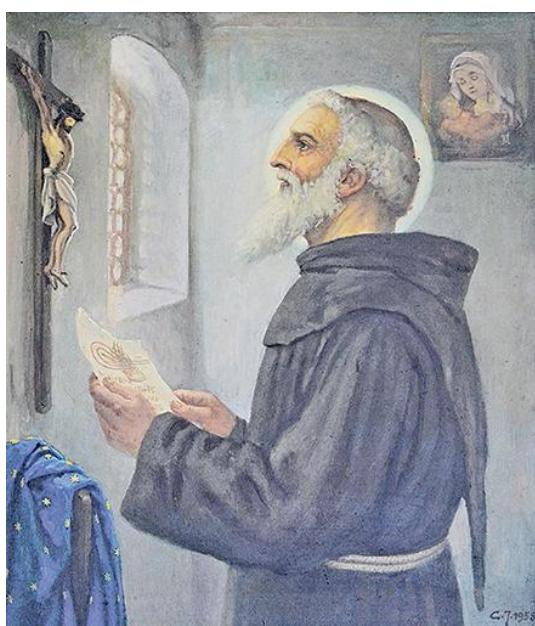
Slika 1. Sultan Mehmed II. Osvaja (preuzeto iz: Cyril, Glasse, Enciklopedija islama, str.372.)

S druge strane, bili su dužni prihvatići i neke dužnosti, poput plaćanja poreza i priznavanja muslimanske vlasti.

2. Položaj katolika i Fojnica

I položaj katolika Osmanske Bosne (današnje Bosne i Hercegovine), kao i Turske Hrvatske (hrvatskih krajeva pod osmanskom vlašću, Dalmacije, Like, Slavonije, Srijema), bio je zasnovan na ahdnama koju je Mehmed Osvajač izdao bosanskim franjevcima u Milodražu nakon ili tijekom osvajanja Bosne 28. maja, vjerojatno 1463. godine (na samome dokumentu je naveden datum, ne i godina njegova izdavanja).²⁰

U trenutku raspada bosanske države i kraljeva poraza fra Andeo Zvizdović, kustos franjevačke bosanske kustodije, izlazi pred pobjedonosnog sultana u Milodražu, jednom od triju najvažnijih središta Bosanskoga Kraljevstva, uz Sutjesku, u kojoj se nalazilo bosansko prijestolje, i Mile kraj Visokoga, gdje se održavao sabor. Stavljen pred izbor između samoubilačkog sukoba s nepobjedivim osmanskim vladarom, koji će nakon osvajanja Carigrada snivati i o svjetskoj hegemoniji i osvajanju Rima (u čemu ga je preduhitrla smrt), i mirenja sa sudbinom i priznanja osmanske vlasti, te time očuvanja katoličanstva na prostoru Bosne i susjednih krajeva, fra Andeo je izabrao potonje. Zahvaljujući tom odabiru, sultan je franjevcima, i posljedično njihovoј pastvi, zajamčio osnovna prava kao svojim podanicima.

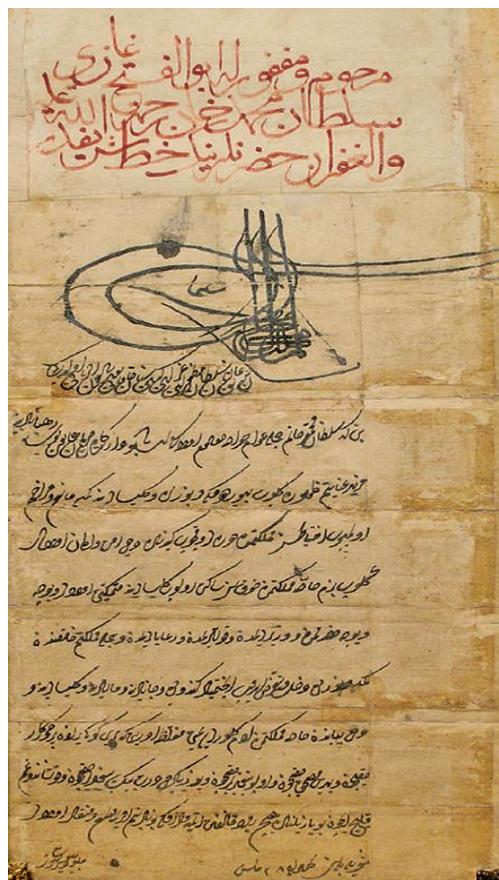

Slika 2. Fra Andeo Zvizdović s ahdnamom (preuzeto iz: Kursar, Vjeran, Narod knjige, (ahl al-kita: Kršćani i židovi u svijetu klasičnog islama, Bosna Franciscana, 17, 31, str. 63)

²⁰ Moačanin, Nenad, *Turska Hrvatska* (Zagreb: Matica hrvatska, 1999)

O autentičnosti ahndname donedavno se dosta raspravljalio. Godine 2013. rasprave su, kako se za sada čini, prekinute rezultatima analize starosti dokumenta pomoću ugljika 14 (14 C), provedene na Institutu »Ruđer Bošković« u Zagrebu. Analizom je utvrđeno da je gornji dio dokumenta, doduše, iz kasnijeg vremena, dok je donji dio dokumenta, na kojem se nalazi tekst ahndname, iz vremena Mehmeda Osvajača.

Na autentičnost teksta upućuju i dva nesumnjivo autentična franjevačka dokumenta iz kasnog 15. stoljeća, koji donose slične odredbe i spominju svečanu Mehmedovu povelju. Samo izdavanje ahndname nije značilo nikakav presedan. I katolicima Galate, genovske kolonije nasuprot bizantskom Carigradu, sultan Mehmed izdao je ahndnamu 1453. i tako poštadio njihove živote, slobodu i imovinu, budući da su mu predali ključeve grada i nisu se odlučili oružano suprotstaviti osmanskoj sili poput Grka u Konstantinovu gradu.²¹

Slika 3. Fojnička ahndnama (preuzeto iz: Kursar, Vjeran, Narod knjige, (ahl al-kita: Kršćani i židovi u svijetu klasičnog islama, Bosna Franciscana, 17, 31, str. 65)

²¹ »Ottoman Galata, 1453–1553«, u: Halil İnalçık, *Essays in Ottoman History* (Istanbul: Eren, 1998), str. 271

U svakome slučaju, fojničku ahdnamu su kao autentičnu prihvaćali veziri i drugi organi vlasti u Bosni, te na temelju nje izdavali franjevcima nove bujrulđije i druge zaštitne dokumente. Po svojem se karakteru ahdnama može usporediti s tzv. Uzvišenom proročkom ahdnamom (*ahdnâme-i şerîf-i nebeviye*), ispravom koju je osnivač islama, Poslanik Muhamed a.s., po kojem je i sultan Mehmed dobio ime (u turskoj, skraćenoj verziji), izdao redovnicima na Sinaju nakon osvojenja toga kraja.

Taj dokument doduše nije autentičan, no na osnovi njega je samostan na Sinaju poslije dobio mnogobrojne povlastice, a priznavali su ga i osmanski sultani, koji su i sami izdavali redovnicima nove ferme. Zbog vrijednosti i ugleda, kopije Muhamedove ahdname nalaze se u mnogim samostanima diljem Osmanskog Carstva, a svoj primjerak posjeduje i fojnički samostan, u kojem se čuva uz Mehmedovu ahdnamu kao jedan od najvrjednijih dokumenata islamskog podrijetla. Poslanikova ahdnama često je zajedno s Mehmedovom, uz ferme kasnijih sultana, korištena pri potvrđivanju starih i traženju novih povlastica.

Fojnička ahdnama, temeljni dokument bosanskoga katoličanstva, donosi sljedeće odredbe: "Neka niko ne pravi smetnje i poteškoće spomenutima [redovnicima] i njihovim crkvama. Neka žive bezbrižno u mojoj državi. Onima koji bježe i odlaze neka je zagarantirana sigurnost i zaštita (*emn ü amân*), [neka] dođu i žive u našoj carskoj zemlji bez straha i neka se nasele /stanuju/ u svojim crkvama. I neka niko, ni moje visoko Visočanstvo, ni iko od mojih vezira, slugu, raje, niti iko iz naroda moje zemlje, ne zalazi među spomenute i neka ih ne uznemiruje i ne vrijeđa, ni njih osobno, ni njihove živote, ni njihova dobra, ni njihove crkve. Neka dovedu ljude iz tuđine u moju carsku zemlju."²²

²² Schacht, Joseph, »Amân«, *Encyclopaedia of Islam*, 2. izd., sv. 1 (Leiden: Brill, 1986), str.430

Slika 4. Fojnica i franjevački samostan Sv. Duha (foto: Kursar, Vjeran, Narod knjige, (ahl al-kita: Kršćani i židovi u svijetu klasičnog islama, Bosna Franciscana, 17, 31, str. 78)

3. Fojnica sa aspekta velikog spektra ljudskih prava

Osim jamstva sigurnosti života i vlasništva, kao i vjerskih sloboda, koji čine standardne elemente ugovora tipa *aman* s nemuslimanima još od vremena Poslanika Muhameda, u fojničkoj ahdnama prisutan je i novi element – sloboda, što više poticanje nemuslimana na doseljavanje u islamsku državu s teritorija *dârû'l-harba*. U tome pogledu Osmanlije su otišli i korak dalje od islamskih tradicija; u skladu s politikom »pridobivanja« (*istimâlet*) nemuslimana na novoosvojenim područjima za osmansku stvar država je stanovništву nudila niz privilegija, poput oprosta od poreza tokom prvih nekoliko godina pacifikacije, uključivanja pojedinaca i grupa u državne, često vojne i poluvojne službe (kršćani spahije, martolozi, vojnici, derbendžije /čuvari klanaca/, mostari /ćupridžije/, sokolari, knezovi, Vlasi uopće, itd.).

Ključni pak element *istimâlet* politike bio je dogovor s Crkvom kao glavnom, a uglavnom i jedinom, organizacijom lokalnog stanovništva. U tome smislu Bosna kao ni dio današnje Hrvatske koji se našao pod osmanskom vlašću nisu bili iznimke. Ponovno naseljavanje i kolonizacija područja opustošenog prilikom osvajanja i napuštenog od stanovništva bili su među prioritetima osmanske politike. Klasična osmanska metoda nazivala se *sürgün*; riječ je o deportacijama stanovništva, često prisilna karaktera, iz različitih dijelova

Carstva u napuštena i nenaseljena područja od državnog interesa. Mnogi dijelovi Balkana bili su iznova naseljeni i kolonizirani na taj način, a najimpresivniji je primjer svakako Istanbul, nova sultanova prijestolnica.

Nakon osmanskog osvajanja bosansko je stanovništvo masovno napuštao zemlju u pravcu Hrvatske, Dalmacije, Austrije i Ugarske. Ne bi li se spriječilo daljnje iseljavanje koje bi neizbjježivo dovelo do pada agrarne proizvodnje i gospodarstva uopće, kao i državnih prihoda. Osmanlije su bili spremni zajamčiti sigurnost onima koji su odlučili ostati, te dati poticaj povratku izbjeglica u Bosnu. O tome svjedoče odredbe nišana Bajazida II iz 1499. godine izdane franjevcima samostana pokraj rudnika Srebrenica, koji zapravo obnavlja ahdnamu Mehmeda Osvajača izdanu tim redovnicima 1462. godine.

Koliko god spomenuti kaluđeri [franjevci] nađu ljudi na svojim stranama, neka ih dovedu na ovaj moj carski domen, neka ih tu koloniziraju i nasele i neka ih u tom niko drugi ne smeta i ne sprečava sve dok oni pripadaju mojoj sretnoj porti.²³

U zamjenu franjevci su dobili sultanovo jamstvo za sebe, svoje vlasništvo i svoje crkve. Interes države bio je očit: ne bi li se nastavila proizvodnja u napuštenom rudniku Srebrenica, sklopljen je ugovor s franjevcima, koji su dobili zadatku iznova naseliti izbjeglo stanovništvo, vrlo vjerojatno rudare i njihove obitelji. Važno je istaknuti da su u oba slučaja, srebreničkom i milodraškom, franjevci imali zadatku iznova naseliti opustošena područja. Čini se da su franjevci tada, zahvaljujući ugovorima s vlastima, zadobili i određeni svjetovni autoritet nad katoličkim stanovništvom.

4. Ahdnama kao skup prava bez traženih obaveza

Iako fojnička ahdnama nije sadržavala razrađen skup pravila koja bi regulirala položaj katolika u Bosni, u kasnijem razdoblju bila je prihvaćena kao osnovna povelja bosanskoga katoličanstva, kako od franjevaca tako i od Osmanlija. U franjevačkoj terminologiji ahdnama je nazivana *pactum regium*. Budući da je često korištena kao jedan od temeljnih dokumenata u različitim procedurama pred osmanskim vlastima, gotovo je svaki samostan u Bosni posjedovao i do nekoliko kopija ili prijepisa ahdname. Franjevačka tradicija je međutim često prenaglašavala njezinu ulogu i važnost, čak do te mjere da je uspoređivana s *Magnom*

²³ Šabanović, Hazim, »Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV stoljeća«, str. 200)

chartom libertatum. Louis Gédoyn, koji je proputovao Bosnom 1624., piše da su mu franjevci srebreničkog samostana pokazali ahdnamu koju im je izdao Mehmed Osvajač nakon osvajanja Srebrenice, isto kao i stol gdje je sultan blagovao, a kojeg su oni štovali.

Osim relikvije »srebrenog lakta« Osvajača u Srebrenici, u Fojnici se očuvao još jedan predmet koji, možda i autentičnije, svjedoči o kontaktu Mehmeda II s franjevcima. Riječ je o *kaftanu*, odnosno *hilatu*, ceremonijalnoj odjeći nalik plaštu s rukavima, kojim je Mehmed Osvajač zaogrnuo fra Andjela Zvizdovića prilikom izdavanja ahdname, kako nam to prenosi franjevačka tradicija.

Kaftan uistinu potječe iz 15. stoljeća, kako je potvrdila i datacija ugljikom 14 Instituta »Ruđer Bošković«, i jedan je od vrlo rijetkih i izvrsno očuvanih primjeraka. Samo zaodijevanje u kaftan prema osmanskoj tradiciji označavalo je primanje u visoke državne službe ili. Ta vrsta vrlo bogato ukrašenih kaftana predstavljala je »odjeću odlikovanja« (*hilat-i fahire*). Kaftanima su osim osoba primljenih u visoke službe zaodijevani i strani diplomati, vazali i drugi uglednici, uključujući i dubrovačke izaslanike koji su na sultanov dvor donosili harač svojega grada. U tom bi kontekstu zaodijevanje fra Andjela Zvizdovića u počasni kaftan simbolički značilo njegovo stupanje u osmansku službu. Osim kaftana, u fojničkoj crkvi Sv. Duha nalazi se i grob fra Andjela Zvizdovića, koji je preminuo 1498.²⁴

U kasnjem razdoblju položaj i daljnja prava franjevaca i katolika centralne i lokalne vlasti regulirale su novim fermanima, ilamima, hudžetima, itd., koje su izdavali na zahtjev franjevaca, njihovih predstavnika i posrednika u Istanbulu. Te uredbe i dokumenti bave se pitanjem provedbe šerijatskih propisa vezanih uz nemuslimane, odnosno zimije, i uključuju teme poput pitanja vjerskih sloboda, sloboda kretanja svećenstva, popravka crkava i samostana, prikupljanja crkvenih poreza i milostinje, izuzeća od plaćanja nekih poreza, smještaja putnika i sl. U odnosu na ostalo stanovništvo franjevci su uživali poseban položaj, koji je uključivao i neka porezna izuzeća. Prema dokumentu iz 1515. godine redovnici samostana Fojnica, Kreševu i Sutjesku bili su oslobođeni plaćanja harača, ispendže i drugih šerijatskih i nešerijatskih poreza. Fojnički su franjevci uspjeli zadržati ta oslobođenja sve do kraja 17. stoljeća. Ako su pak obrađivali zemlju, redovnici su bili dužni plaćati zemljišne poreze.

²⁴ Vrgoč, Miro, »Fra Andeo Zvizdović (1420./?–1498)«, u: Miro Vrgoč, *Duhovni stupovi Bosne Srebrene* (Sarajevo–Zagreb: Svjetlo riječi, 2007), 7–40; izvorno objavljeno u: *Bosna Franciscana* 5, 7 (1997), str. 167

Slika 5. Svečani kaftan kojim je Mehmed II. Osvajač zaogrnuo fra Andela Zvizdovića prilikom izdavanja ahdname (foto: Kursar, Vjeran, Narod knjige, (ahl al-kita: Kršćani i židovi u svijetu klasičnog islama, Bosna Franciscana, 17, 31, str. 89)

Zahvaljujući ahdnama, bosanski franjevci postali su jedini predstavnici Katoličke crkve u Osmanskoj Bosni i Turskoj Hrvatskoj koji su imali zakonski reguliran položaj. Iako je veliki broj crkava i samostana bio uništen, napušten ili pretvoren u džamije i druge javne građevine tijekom osvajanja Bosne i u poslijeratnom razdoblju, kao i u kasnijim ratovima, pogotovo u razdoblju između 1526. i 1566., do kraja 16. stoljeća franjevačka Bosna Srebrena uspjela se oporaviti.

Prema izvještaju biskupa Baličevića iz 1591. Bosna Srebrena (uključujući Slavoniju) tada je imala 16 samostana, a taj je broj do 1678. povećan na 18. Od prvotnog udara ona se ne samo brzo oporavila nego se, u teritorijalnom smislu, počela i širiti, prateći pomicanje osmanske granice na sjever. Na taj način bosanski franjevci dolaze u Slavoniju, Ugarsku, Transilvaniju, Banat, Srbiju, pa čak i Ugarsku.²⁵

²⁵ Tóth, István György, »Franjevci Bosne Srebrene u osmanskoj Mađarskoj i Transilvaniji od 16. do 18. stoljeća«, *Bosna Franciscana*, 13, 22 (2005), str. 40

5. Fojnica i aspekt migracija: poželjnost lokaliteta za manjine

Franjevci su često slijedili ili predvodili migracije katoličkog stanovništva koje se selilo iz Bosne na sjever. Na novome teritoriju oni osnivaju nove župe, čemu je svakako pogodovao i opći manjak katoličkog svećenstva u Ugarskoj. Osim misionarskog rada među većinskim protestantima, franjevce je vjerojatno dijelom privlačio i ekonomski motiv, jer je povećanje broja župa donosilo veće prihode potrebitim matičnim samostanima u Bosni. Franjevačka misija, a posebno misionarsko djelovanje među protestantima i pravoslavcima, bili su vrlo uspješni. S druge strane, i misija bosanskih franjevaca u Bugarsku pod vodstvom fra Petra Soljanina (Zlojutrića) postigla je velik uspjeh, i tu su ubrzo osnovana četiri samostana i župe, da bi 1622. bila uspostavljena i zasebna franjevačka kustodija. Takva aktivnost bosanskih franjevaca i njihova »koordiniranost« s Osmanlijama ovjekovječena je i u uzrečici »Kuda Turčin s ócordom, tuda fratar s torbom«.

Novi teritorijalni opseg samosvjesno su isticali i sami franjevci. Bosanski biskup fra Franjo Baličević piše da je Bosna Srebrena, koju on zove *Il Regno di Bosnia* (»Bosansko Kraljevstvo«), smještena između Makedonije, Karintije i Štajerske, i Jadranskog mora. U pismu papi 1693. ministar Provincije Gabrijel Stanić iz Baške kaže da se granice Bosne Srebrene protežu od Jadranskog mora do »Tartarije« (*a mari Adriatico ad fines Tartarie*). U 18. pak stoljeću fra Filip Lastrić jadikuje nad tadašnjim stanjem franjevačke Bosne nakon odcjepljenja Dalmacije i Slavonije, do kojeg je došlo nedugo nakon oslobođenja tih krajeva od osmanske vlasti, i prisjeća se vremena kada je Bosna Srebrena »dopirala ne samo do Italije, već je svoje samostane i kustodije proširila od Jadranskog mora do Tartarskog Carstva i do Karpata«²⁶

Bečki rat (1683–1699), odnosno veliki rat Svetе lige protiv Osmanlja, do kojeg je došlo nakon neuspješne opsade Beča, imao je za posljedicu ne samo kraj franjevačke ekspanzije, i potom napuštanje novih područja, nego i povlačenje franjevaca iz same Bosne.

6. Pravo na crkve

Sudbinu crkava u određenom području uvjetovao je način na koji je ono bilo osvojeno. Ako je osvojeno silom – *anveten*, crkve su morale biti pretvorene u džamije. Međutim, ako su stanovnici sklopili ugovor s osvajačima i pustili ih milom u svoja mjesta – *sulhan*, tada su

²⁶ Lastrić, Filip, *Pregled starina Bosanske provincije*, str. 66.

crkve bile ostavljene kršćanima.²⁷ Činjenicu da je Mehmed Osvajač izdao ahdnamu bosanskim franjevcima treba dovesti u vezu s načinom osvajanja; kao što je poznato mnogi bosanski gradovi i tvrđave otvorili su svoja vratima Osmanlijama bez borbe. U mjestima u kojima su stanovnici pružili otpor osmanskoj vojsci, poput Jajca, Bihaća, Požege, Broda ili Đakova, nakon osvajanja crkve su pretvorene u džamije ili druge građevine javne namjene.

S druge strane, crkve su katkad rušene ili pretvarane u džamije ili druge javne građevine čak i u razdoblju nakon osvajanja, kada je stanovništvo već posjedovalo status zimija i uživalo pravo na posjedovanje crkava. Postojalo je nekoliko razloga za to. Kao prvo, prema zakonu, u slučaju da crkva nije bila u upotrebi više od 50 godina, mogla je biti pretvorena u džamiju, ili pak srušena, a njezin materijal iskorišten za nove građevine. U uvjetima iščezavanja kršćanskog stanovništva iz gradova zbog iseljavanja, porobljavanja tijekom osvajanja ili islamizacije u kasnijem razdoblju, broj crkava koje su bile napuštene i izvan upotrebe morao je biti znatan. U ožujku 1574. godine, primjerice, sultan je na zahtjev bosanskog sandžakbega Ferhad-bega izdao dozvolu za pretvaranje stare i zapuštene crkve u novoosvojenom Zemuniku u džamiju, budući da je prema riječima Ferhad-bega tamošnja varoš naseljena muslimanima, prosperitetna i ima potencijala da postane naselje višeg ranga – *kasaba*.

Uvođenje poreza džulus u 17. stoljeću teško je pogodilo crkve i samostane, a situaciju je pogoršalo izbjjanje rata 1683. godine. Većina franjevačkih samostana u Bosni bila je pritišeњena dugovima i nakon rata nije uspjela ponovno otvoriti svoja vrata. Benić spominje i pokušaj Provincije da nađe izlaz iz dugova 1679. godine, kada je 16 fratara послano u različite katoličke zemlje Europe radi prikupljanja milostinje za otkup samostanskih predmeta založenih kod zelenoga. Prilično velik iznos za pomoć bosanskim samostanima bio je i prikupljen, no zbog izbjjanja rata spomenuta šesnaestorica se nikada nisu vratila u Bosnu i donijela prikupljenu milostinju. I tokom 18. stoljeća džulus ostaje najteži porez koji su franjevci morali plaćati, a činjenica da se porez plaćao prilikom dolaska na funkciju novoga vezira, koji su se u 18. stoljeću vrlo brzo izmjenjivali, dodatno je otežala stanje.

²⁷ Andrejević, Andrej, »Pretvaranje crkava u džamije«, *Zbornik za likovne umetnosti*, 12 (1976), str. 98

7. Zaštita vjerskih objekata u Fojnici

Drugi razlog za pretvaranje crkve u džamiju ili njezino rušenje bilo je kršenje zimjskog ugovora izdajom i suradnjom s neprijateljem. Osim dvaju razdoblja općih sukoba tijekom osvajanja Bosne i ratova u drugoj polovici 17. stoljeća, sukobi manjeg intenziteta tijekom kojih je domaće kršćansko stanovništvo surađivalo s neprijateljima u Bosni bili su prilično brojni. Kolaboracija s neprijateljem a katkad i sama optužba neizostavno su povlačile osmansku odmazdu. Posebno su kritična bila razdoblja ratova s Ugarskom u prvoj polovici vladavine Sulejmmana Veličanstvenog od 1520. do 1540. te Dugi rat s Habsburgovcima (1593–1606). Franjevački kroničari izvješćuju da su 1524. Osmanlije srušili samostane Konjic, Visoko, Sutjeska, Kreševo i Fojnica, dok su njihovi gvardijani bili uhićeni. Samostan u Konjicu nije više nikada izgrađen, dok su ostali samostani obnovljeni do 1566., »ako ne i ranije«, kako piše Lastrić.²⁸

Unatoč tim očiglednim primjerima represije nad franjevcima optuženima za izdaju, vlasti ipak nisu u potpunosti dokinule zaštitu Crkve, o čemu među ostalim svjedoči i vijest da su 1532. uhićeni haramije koji su ubili franjevce samostana u Rami. Godine 1563. Osmanlije su srušili samostane u Mostaru i Ljubuškom zbog pomoći koju su franjevci pružili duvanjskom biskupu Danielu Vocensisu, optuženom za izdaju i špijuniranje, pri bijegu. Odriješenost vlasti da spriječe kolaboraciju svećenstva s neprijateljem očita je u odredbama kanunnama Bosanskog sandžaka iz 1516., 1530. i 1542. godine, kojima se propisuju teške kazne za one »nevjernike i svećenike u crkvama koji se raspituju o situaciji i daju informacije nevjerničkoj zemlji«.

Prema odredbama šerijata podizanje novih crkava u islamskim državama bilo je zabranjeno. Međutim, u potpuno kršćanskim područjima u kojima muslimana nije bilo podizanje crkava bilo je dopušteno. Najvjerojatnije to je bio razlog zašto vlasti nisu spriječile podizanje četiriju novih crkava i dvaju novih samostana na području Biokova i Neretve, koje je bilo u potpunosti kršćansko i nalazilo se u blizini granice s mletačkom Dalmacijom. U tome slučaju vlasti su bile spremne na kompromis s lokalnim stanovništvom vjerojatno i zbog brige za njegovu lojalnost, u skladu s načelima *istimâlet* politike.

²⁸ Lastrić, Filip, *Pregled starina Bosanske provincije*, prev. Ignacije Gavran i Šimun Šimić (Sarajevo, Zagreb: Synopsis, 2003)

Slika 6. Kreševac i franjevački samostan sv. Katarine (foto: Kursar, Vjeran, Narod knjige, (ahl al-kita: Kršćani i židovi u svijetu klasičnog islama, Bosna Franciscana, 17, 31, str. 90)

Kanunname Bosanskog sandžaka iz 1516., 1530. i 1542. te kanunnama sandžaka Bosna, Hercegovina i Zvornik iz 1539. sadrže jednu odredbu koja je identična u svim kanunnama, a kojom se naređuje rušenje novoizgrađenih crkava u nekim mjestima, kao i uklanjanje križeva s putova, uz upozorenje lokalnim kadijama da će biti otpušteni iz službe ako se naredba ne izvrši. To što je ta odredba prisutna u kanunnama, što je, prema mojim saznanjima, bosanska posebnost, može značiti da je podizanje novih crkava zadobilo takav zamah da to vlasti više nisu bile u stanju ignorirati.

8. Fojnica i restrukturacija objekata za vrijeme osmanske vlasti

Pitanje popravka nemuslimanskih vjerskih objekata zasebna je tema. Prema šerijatu obnova crkve bila je dopuštena pod uvjetom da je postojala u starijim vremenima. No, zgrada koja se popravljala morala je biti obnovljena u istim dimenzijama i u istom građevnom materijalu; drugim riječima, obnovljena crkva nije smjela biti veća i od kvalitetnije građe nego što je to bila prije. Ako te odredbe nisu poštivane, posljedica bi bila rušenje crkve.

Bujruldija iz 1640. izdana na zahtjev franjevaca fojničkog samostana i upućena kadiji Sarajeva i naibu Kreševa propisuje da redovnici mogu popraviti oronule dijelove crkve u prijašnjoj veličini i koristiti se drvenim daskama. Kadija i naib bili su upozoreni da paze da crkva ne bude izgrađena u većim mjerama ili obnovljena u kamenu i pijesku. Dvije godine

poslijе, ferman iz 1642. dopušta obnovu fojničke crkve, no materijal korišten pri obnovi moraju biti daske, a ne kamen ili pijesak. Ako bi crkva bila obnovljena u većim dimenzijama od originalnih ili uz korištenje kvalitetnih građevnih materijala, mogla je biti srušena.

Prema budžetu sarajevskoga kadijskog suda iz 1527., fojnička crkva doista je bila srušena šest godina prije zato što je bila obnovljena u većim dimenzijama od onih iz vremena osvajanja Bosne, dok su pri obnovi korišteni cigla i kamen umjesto originalnih materijala – izvorno je bila pokrivena šindrom a ograđena pleterom. S druge strane, postoje također i dokumenti i izvještaji koji proturječe toj zabrani, čak za fojničku crkvu. Anonimna Fojnička kronika donosi nam sljedeću vijest:

Carkve bosanske iza oboregna, to jest sutiška, fojnička, kreševska, ogradiše se plotom pak do nikoliko vrimena ozdol kamenom a ozgor ćerpićem i 1594. ogradi pni. o. Fra Antun Jurišić carkvu Duha Svetoga u Fojnici po način, kako je ozgor rečeno.²⁹

Dva dokumenta iz fojničkog arhiva dokazuju da je katkad bilo moguće dobiti i pravo na obnovu crkve ciglom, što svjedoči dozvola Idriz-paše iz Banje Luke 1596. te dozvola vezira iz 1600. To potvrđuje također i fetva Mulla Ibrahim-efendije, koja navodi da ako kamen ili cigla ispadne iz crkve, da se može nadomjestiti. Franjevci su se snalazili na različite načine da mimođu kruto slovo zakona pri obnovi crkava i samostana, što je razumljivo ima li se na umu da je to za njih bilo pitanje od vitalnog značenja. Beničeva priča o obnovi sutješke crkve pod vodstvom gvardijana fra Jure Bilavića 1728. godine vrlo je poučna u tome smislu:

Čim je spomenuti paša došao u Bosnu, /gvardijan/ ga je posjetio i, predavši mu darove i plativši džulus, dobio od njega za plaću pismeno dopuštenje ili bujruntiju, koja potvrđuje novi ferman da se obnove zidovi crkve i da se ona pokrije daskama. Čim ju je dobio, odmah je započeo zamišljeni posao a najprije da izmijeni tri strane crkve. Dao ih je načiniti od kamena, jer je prije crkva bila napravljena od nepečenih opeka. Kad je to završio i nakon što je vrlo lijepo pokrio crkvu borovim ili lučevim daskama, pomno se pobrinuo da se ona i iznutra obloži drvenim daskama u obliku svoda; ranije je – prosti mi, Bože – bila poput pojate. To, a i mnogo drugog samostanu krajnje potrebnog, odlučio je spomenuti p. o. gvardijan izvesti. Pa ipak ih se našlo koji su govorili: »oče gvardijane, u dopuštenju i fermanu nemaš /napisano/ da je možeš graditi od kamena, niti imaš da je možeš obložiti daskama. A što će biti kasnije?« Na to bi im ovaj neustrašivi i srčani gvardijan odgovarao: »Od čega god i kako god ja nju sada napravio, dat ћu Turcima istu globu kad je budu pregledali, kao što bih je dao, da ju

²⁹ Truhelka, Ćiro, ur., »Fojnička hronika«, str. 450)

čitavu sagradim od blata! Stoga, kad već treba za pregled dati veliku svotu novca, hoću da je sagradim od kamena i da ju obložim iznutra, da znam za što i radi čega dajem Turcima toliku svotu milostinje.«³⁰

Deset godina prije Bilavić je odlučio promijeniti krov crkve iako za to nije imao dozvolu vlasti, no potom su nove krovne daske premazane čadom da se promjena ne primijeti.

Dozvola za obnovu fojničke crkve 1527., šest godina nakon njezina rušenja, bila je ustupak fojničkim rudarima, koji su u svojoj predstavci upozorili vlasti da će puno ljudi napustiti grad ako se stara crkva ne obnovi te otici u druga mjesta koja imaju crkve, dok će im se i preostali uskoro pridružiti. To što su katolički stanovnici Fojnice radili u lokalnom rudniku moralо je utjecati na vlasti da budu fleksibilnije nego što bi to inače bio slučaj s običnom rajom, da se strateški interesi države ne dovedu u pitanje.

U registru arhiva fojničkog samostana nalazi se više od 100 različitih tipova dokumenata izdanih od svih razina vlasti koji se tiču obnove fojničke crkve, samostana i drugih objekata u tom razdoblju. To znači da je fojnički samostan morao biti obnavljan više puta, najvjerojatnije zbog loše kvalitete građevnog materijala u kojem se obnova izvodila.

Korištenje boljih i kvalitetnijih materijala uglavnom je bilo zabranjeno. Na osnovi analogije, kao i na temelju pristupačnih izvora može se zaključiti da je slična situacija bila i s drugim bosanskim samostanima. Njihove su zgrade bile malene i skromne, a proširenja iznimna. Jedina iznimka bio je samostan u Srebrenici, koji je, prema franjevačkim izvorima, u osmanskom razdoblju sve do katastrofe u Bečkom ratu bio veći i raskošniji nego u razdoblju prije dolaska Osmanlija. No, prisjetimo li se da je Mehmed II. izdao ahdnamu srebreničkim fratrima već 1462., kao i nišana Bajazida II. kojim se jamče posebne povlastice srebreničkim franjevcima zbog njihove uloge u povratku izbjeglih osoba i naseljavanju srebreničkog područja, koje je bilo od velike strateške važnosti za državu zbog postojanja rudnika, takva situacija postaje razumljivija. No, generalno gledano, može se zaključiti da su ograničavajuće odredbe šerijata bile u velikoj mjeri provedene u djelu što se tiče Katoličke crkve, uz postojanje nekih iznimaka koje u bitnome ne mijenjaju opću sliku.

³⁰ Benić, Bono, *Ljetopis sutješkog samostana*, str. 129

9. Pitanje javnog prakticiranja vjere

Izražavanje i prakticiranje kršćanstva u javnosti u blizini muslimana prema šerijatu nije bilo dopušteno. Na temelju izvještaja bosanskog biskupa Nikole Ogramić-Olovčića iz Sarajeva 1672. može se zaključiti da je održavanje vjerske službe u javnosti u tome gradu bilo zabranjeno. Biskupov izvještaj iz Banje Luke iz iste godine kaže da u gradu nije bilo crkve, »i da je zabranjeno slaviti blagdane, držati mise na praznike, i zbog toga se uzdržavamo od molitve, slušanja misa, izvođenja procesija, i svih naših ostalih kršćanskih običaja«.³¹ S druge strane, Ogramić-Olovčić kaže da je situacija katolika u Požegi bila znatno bolja nego u ostalim dijelovima Carstva, jer je zvonjava zvona, iako su morali plaćati za liturgijske službe, bila dopuštena. Razlog za uživanje te iznimne privilegije, upotrebe zvona, možda proizlazi iz činjenice što je katoličko stanovništvo Požege uživalo povlašten položaj i obavljalo neke vojne dužnosti, a u gradu je postojala i skupina vrlo imućnih trgovaca koji su financirali crkvu.

Katolici su bili jedina službeno priznata kršćanska denominacija u gradu, dok pravoslavcima i protestantima nije bilo dopušteno naseljavanje u varoši. Ako su požeški katolici živjeli izolirano od muslimana u svojoj mahali, to je mogao biti i razlog zašto je upotreba zvona bila dopuštena. S druge strane, u mjestima gdje su muslimani i kršćani živjeli zajedno upotreba zvona ili klepetanja tzv. *nakusa* kao kršćanskog načina pozivanja na molitvu bili su striktno zabranjeni. Fojnički su se fratri 1623. i 1682. morali pravdati zbog optužbe da su koristili zvono, što su oni poricali kao neistinu. Ipak, Benić spominje da je u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća sutješki samostan nabavio zvono, unatoč zabrani zvonjenja. Je li sutješko zvono doista i zvonilo, za sada se ne može sa sigurnošću reći.

U pravilu, umjesto zvona u osmanskoj Bosni katolici su bili pozivani na molitvu na isti način kao i na Bliskom istoku, pomoću *nakusa*, metalnih ploča po kojima se udaralo nekom vrstom čekića. U bosanskoj verziji *nakus* se naziva *ta'te* (osm. tur. *tahta*, »ploča«) ili kolokvijalno »bosansko zvono«. Alternativno su se koristili i rogovi za pozivanje pastira na molitvu u brdima.

³¹ Julijan Jelenić, »Spomenici kulturnog rada bosanskih Franjevaca (1437.–1878.)«, str. 135

10. Franjevci među narodom i osmanska vlast

Uz svoju osnovnu dušobrižničku djelatnost te političku važnost koju su zadobili u osmanskoj državi, franjevci su ostavili važan trag i u prosvjeti i kulturi katolika Bosne i Hercegovine, kao i okolnih hrvatskih krajeva. Osim djela homiletskoga (propovjedničkog) i katehetskoga karaktera namijenjenih pastoralnom radu i obrazovanju franjevačkog podmlatka, franjevački autori pišu i djela iz područja osnovne naobrazbe (početnice ili bukvare), jezikoslovlja, pjesništva, medicine i liječenja ljekovitim biljem (tzv. *likaruše*), itd.

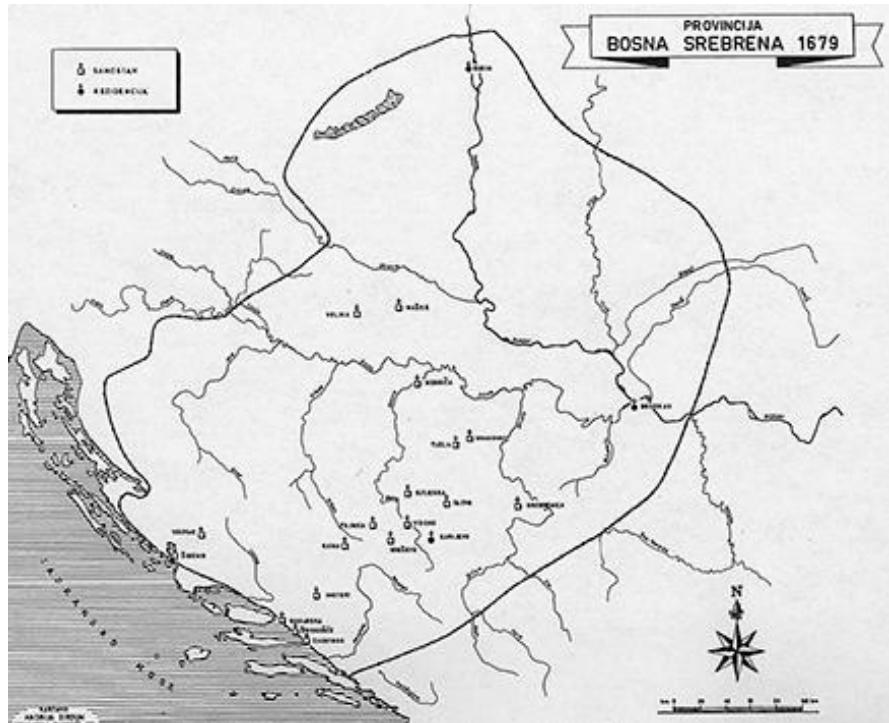
Franjevci su, osim na latinskom jeziku, svoje rade pisali i na narodnom jeziku (nazivaju ga »bosanskim«, »ilirskim«, »slovinskим«, »hrvatskim«, itd.) koristeći dva pisma – latinicu i bosančicu, čime su dali obol hrvatskoj književnosti, pa i standardizaciji hrvatskog jezika uopće. Ulogu pionira pritom je imao fra Matija Divković (1563–1631), koji 1611. godine u Veneciji tiska prvu knjigu na bosančici na narodnom jeziku, *Nauk krstjanski za narod slovinski i Sto čudes aliti zlamenja blažene i slavne Bogorodice, divice Marije* (kao jedno izdanje), za koju je sam morao izliti slova.³²

Divkovićeva je knjiga doživjela brojna izdanja, a čitala se ne samo na našim područjima pod osmanskim vlašću (Bosna, Dalmacija i Slavonija) nego i u Dubrovniku. Što se tiče 18. stoljeća, potrebno je istaknuti fra Stipana Margitića (u. 1714) i njegovu *Izповијед krstjansku* (1. izdanje Venecija, 1701), u narodu zvanu *Stipanuša*, koja je jedno od najpopularnijih franjevačkih djela uopće, i kao takvo je doživjela nekoliko izdanja tijekom 18. stoljeća. S historiografskoga, kao i književno-povijesnog stajališta, posebno su značajni franjevački ljetopisi iz pera fra Nikole Lašvanina (1703–1750) za fojnički samostan, fra Bone Benića (1708–1785) za sutješki samostan i ljetopis fra Marijana Bogdanovića (1720–1772) za samostan u Kreševu.

Ti ljetopisi, osim podataka značajnih za lokalnu povijest tamošnjih katolika u 18. stoljeću, daju i važne podatke za povijest Bosne i svih njezinih stanovnika uopće, dok su opisi nekih povijesnih zbivanja, poput buna muslimanskog seljaštva i uspona vilajetskih ajana, od neprocjenjive vrijednosti kao povijesni izvor za povjesničare toga razdoblja. S druge strane, djelo fra Filipa Lastrića Oćevca (1700–1783) *Epitome vetustatum Bosnensis Provinciae* (»Pregled starina Bosanske provincije«, prvo izdanje 1762. u Veneciji) s

³² Divković, Matija, *Nauk krstjanski i Sto čudes*, priredile: Darija Gabrić-Bagarić, Marijana Horvat, Dolores Grmača i Maja Banožić (Sarajevo: Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrenе, 2013)

metodološko-kritičkog je stajališta novina u pristupu pisanju bosanske povijesti.³³ Osim toga, Lastrić se, pišući neke tekstove o Bosni, istaknuo kao suradnik talijanskog povjesničara Danijela Farlatija pri pisanju djela *Illyricum sacrum*, a surađivao je i s ugarskim bibliografom Alexisom Horanyom u djelu *Memoria Hungarorum*.

Slika 7. Karta franjevačke provincije Bosne Srebrene 1679. godine (preuzeto iz: Vrgoč, Miro, »Fra Andeo Zvizdović (1420./?–1498)«, u: Miro Vrgoč, *Duhovni stupovi Bosne Srebrene* (Sarajevo–Zagreb: Svjetlo riječi, 2007), 7–40; izvorno objavljeno u: *Bosna Franciscana* 5, 7 (1997), str. 167)

Franjevci su bili na glasu kao dobri liječnici, i kao takvi su nerijetko bili angažirani i od muslimana, uključujući i osmansku elitu i državne službenike, pri čemu su morali posjedovati i posebne dozvole. Spomenimo još da je prvi bosanski diplomirani liječnik bio fra Franjo Gracić (u. 1799), koji je završio studije u Austriji i Italiji.

³³ Lastrić, Filip, *Pregled starina Bosanske provincije*, prev. Ignacije Gavran i Šimun Šimić (Sarajevo, Zagreb: Synopsis, 2003)

III DIO: FOJNICA I OSTALA OBILJEŽJA KROZ HISTORIJU ZA VRIJEME OSMANSKE VLASTI

1. Privreda Fojnice u osmansko doba

Osnovnu privrednu granu Fojnice u ranijem osmanskom periodu predstavljalo je rudarstvo. Sva ostala gradska privreda (zanastv i neznatna agrikultura) reflektirala se kroz promet na fojničkom trgu.

Fojnica je imala jedan od najznačajnijih rudnika u srednjoj Bosni u naseljima Dusina, Deževice i Ostružnici i ostale. Fojnica sa svojim nalazištima je poznata sa rudnicima srebra i zlata kao i rudnik žive, bakar i plavi kamen (lazur). Važno je napomenuti da svi rudnici sa određenom okolinom, su spadali u sultanov regal (has), to jest pripadali su kategoriji slobodnih posjeda. Što se tiče rudnika i rudara u Fojnici bili su prvo obična raja pa su se žalili nakon čega su diobili status filuriđija, to jest jedno vrijeme nisu plačali porez (harač), nego su davali od domaćinstva po jednu filuriju (zlatnik) godišnje. Bili su još oslobođeni od svih izvanrednih državnih nameta. Međutim, 1489.godine te povastice su im bile ukinute pa su postali opet obična raja, samo su ostali oslobođeni od izvarednih nameta.

Položaj rudara Muslimana, bio je povoljniji, s tim što su oni tretirani kao raskozanatljskogradsko stanovništvo pa nisu davali im rajinski rasm-i čift, kao ni državni harač. Osnovni prihod rudara općenito predstavljala je vrijednost proizvedenih finalnih rudarskih proizvoda, nakon što bi izmirilipropisani državni dio, s tim što su zlato i srebro morali predavati državi u određenoj cijeni. Služba ugljara bila je osobito važna jer je samo drveni ugalj upotrebljavan za taljenje ruda. U šumama su radile brojne peći za proizvodnju uglja. Veliki promet ugljem odvijao se na fojničkom trgu. U pomoćne rudarske službe spadao je i rad oko peći za taljenje željeza, samokova, kovačnica na vodenim pogonima. Sredinom 16.stoljeća prihod od samokova bio je značajan, što je govorilo o velikoj aktivnosti tih kovačnica (samokova).³⁴

Što se tiče ostalih grana privrede odnosno zanastva, Fojnica nije predstavljala nikakav značajniji centar. Podaci o Fojničkom trgu i prometu najbolji su pokazatelji da je ovdje proizvedenom, prodavano i kako se živilo. Obim tržnog prometa sadržaval je u osmanskom

³⁴ Dizdrević, Rešad; Mijatović, Radoslav, »Fojnica kroz vijekove«, 1987. str. 82

popisu stavke tržne pristojbe (badž), koja je predstavljala barometar cjelokonog ekonomskog značaja ovog mjesta. Može se reći da je od 16. stoljeća do 17. stoljeća ukupan promet bio značajan bez obzira na pad stanovništva.

Na Fojničkim rijekama u 16. vijesku postojali su brojni mlinovi koji su koristili stanovnici za mljevenje žita. Pored navedenih grana privrede važno je napomenuti još sljedeće grane privrede: ratarska kultura, pčelarstvo, stočarstvo.

Fojnica je tokom 19. stoljeća bila značajan zanatsko-trgovački centar. U samom gradu se posebno isticao kovački zanat, ali i radionice za obradu metala. Tako da na početku ovog stoljeća Fojnica se isticala „najaktivnijim kovačnicama“ u Bosni. Ovaj grad je bio poznat po radionicama u kojima su izrađivane poznate puške, pištolji, jatacane, potkovice, ekseri i razne poljoprivredne alatke, koje su posredstvom trgovine nalazile kupce u susjednim balkanskim zemljama.³⁵

Fojnica je poznata po prvom udruženju zanatlja u ovom kraju mimo esnafске organizacije pod nazivom kovačka zadruga.

2. Kulturni život

Razvoj školstva u Fojnici i njenoj okolini tokom 18. stoljeća pratio je opšti razvoj ovih ustanova u Bosni i Hercegovini. Pored toga što je do kraja ostao konfesionalnog tipa razvoj obrazovanih ustanova kretao se u skladu s provođenjem osmanskih reformi.

Tako se jasno razliku dva osnovna perioda u razvoju škola. U prvoj polovini 19. stoljeća do pacifikacije Bosne i ugušenja antireformog pokreta od strane Omer-paše Latasa školstvo je stagniralo u svom razvoju. Najmasovniji oblik obrazovanja muslimanskog stanovništva Fojnice bili su mektebi, koji su i nakon njihovog reformisanja ostali vjerni staroj tradiciji i nisu pretvarani u sibijan-mektebe.

U samom gradu u 19. stoljeću postojalo je dva do tri mekteba. Značajne rezultate u obrazovanju i vaspitanju mlade generacije u ovom kraju postiglo je i katoličko stanovništvo zahvaljujući neposrednoj blizini samostana. Prvi pokušaj formiranja pučke škole u Fojnici bio je 1680. godine, kada se gvardijan samostana u Fojnici obratio sultanu Muhamedu II moleći ga

³⁵ Dizdrević, Rešad; Mijatović, Radoslav, »Fojnica kroz vijekove«, 1987. str. 111

da dozvoli kao grcima i srbima da otvori trivijalne škole. Škola je otvorena 30.septembra 1847.godine sa 36 učenika. Fojnička škola, kao četverorazredna razvila se u jednu od najvećih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini.

Značajnu ulogu u životu Fojnice u 19.stoljeću pored samostana SV. duha igra i tekija na Oglavku. Osim toga muslimani su u samom gradu imali izdražena 3 sakradna objekta. To su bile dvije drvene i jedna kamena džamija.

3. Kulturno-historijski spomenici

Zanimljivosti Fojnice kao mjesto doprinose i njeni kulturno-historijski spomenici, posebni franjevački samostan sa svojim zbirkama, arhivom i bibliotekom o kojem je već ranije sve rečeno.

Prvu džamiju u Fojnici podigao je Mustafa Hadr, hidžretske 958. godine, odnosno 1551. godine. Naziv ulice Hadrovići sačuvan je do danas, podsjećajući upravo na osnivača i njegove potomke. Popis iz 1604. godine bilježi navedenu džamiju pod imenom Atik (*stara*) džamija. Današnji natpis nad ulazom u džamiju pokazuje da je objekat obnovljen 1820. godine i da je obnovom rukovodio Šejh Abdurrahman Sirrija.

Drugu džamiju podigao je vlastitim sredstvima Šaban Ahmed-efendija, tadašnji kreševsko–fojnički kadija, hidžretske 1077. godine, odnosno 1666. godine. Na tom prostoru razvija se i glavni dio fajničke čaršije, po čemu je i džamija u narodu nazivana Čaršijska, koja je bila kulturni i društveni centar mahale.

Treću džamiju napravio je Hadži Muharrem-efendija u mahali Pavlovac, 18 godina nakon izgradnje Čaršijske džamije. Ova džamija bila je kulturni i društveni centar ove mahale.³⁶

³⁶ Dizdrević, Rešad; Mijatović, Radoslav, »Fojnica kroz vijekove«, 1987. str.131.

Slika 8. Atik (stara) džamija (preuzeto iz Dizdarević, Rešad; Mijatović, Radoslav, „Fojnica kroz vijekove“, 1987.)

U sistemu muslimanskog školstva, medresu su bile niže i srednje škole čiji je zadatak bio da školuju kandidate za imamsko-mualimska radna mjesta u organizaciji islamske zajednice. O postanku i razvoju medrese u Fojnici, mada je to sve bilo u punoj svjetlosti historije, podaci su dosta oskudni. Prvi pisani spomen o fojničkoj medresi nalazimo u podacima sarajevskog kroničara bašeskije o školovanju Muhamed ibn Jusufa, rođenog u Fojnici. Istoj generaciji pripadao je Husein Zukić iz Vukejića koji je poslije fojničke medrese školovanje nastavio u Sarajevu i Carigradu. 80-tih godina 18.stoljeća, u ovoj merdresi školuje se i Abdurahman Sirrija, osnivač tekije na Oglavku, a pored njega i Abdulvehab Ilhamija, orvak bosanskohercegovačke alhamijado književnosti i mnogi drugi. Medresu u Fojnici pohađalo je u prosjeku 20 učenika, smještenih djelimično u zgradi Fojnice.

U kulturnohistorijskom nasljeđu fojničkog kraja značajno mjesto zauzimaju i tri tekije nakšibendijskog tarikata, po kojima je ovaj kraj duže vremena bio poznat relativno širokom krugu interesanata islamskog misticizma.

Posebna tekijska zgrada nastala je tek po izgradnji Čaršijske džamije, u drugoj polovini 17. stoljeća, vjerovatno na poticaj osnivača džamije, kadije, Šaban Ahmed-efendije. To se moglo desiti oko 1670. godine, jer tačnog datuma nema. Prvi poznati čovjek čije je ime vezano za tekiju u Fojnici bio je Husein-baba Zukić, koji se nakon školovanja vratio u Fojnicu

i počeo službu prvo u medresi, a zatim i u tekiji. On u tekiju uvodi nakšibendijski zikr, kome je ona ostala vjerna sve do kraja svog djelovanja.³⁷

Tekija u Vukeljićima - osnovana je 1780. godine, a napravio ju je šejh Husein-baba Zukić, na šta upozorava i natpis na desnoj strani od glavnog ulaza u tekiju, koji glasi: Ovu dervišku tekiju sagradio je baštinik znanosti učitelja profeta i sluga reda nakšibendija, duhovni učitelj i vodič, šejh Husein Zukić Bošnjak 1780-81. godine.

Tekija na Oglavku- tekija je osnovana 1798. godine u naselju Oglavak. Njeni osnivači bili su Husein-baba Zukić i Šejh Abdurrahman Sirrija, koji je postao i prvi šejh tekije. Nakon smrti Sirrija, nad njegovim mezarom na Oglavku izgrađeno je turbe, po želji i direktivi njegovog poštivaoca, hercegovačkog vezira Ali-paše Rizvanbegovića. Par stotina metara istočno od tekije i turbeta Šejha Sirrija postoji i turbe šejha Huseina Horasanije, savjetnika sultana Mehmeda El Fatiha, koji je ovdje umro ili poginuo.

Najstariji sačuvani objekat od javnog značaja u Fojnici je svakako musafirhana, poznata i po nazivu Salihagića kuća. Napravljena je u drugoj polovini 16. stoljeća. U ovoj musafirhani nastala su i do danas sačuvana dva rukopisna primjerka Kur'ana iz 1615. i 1648. godine. Jedan od ovih primjeraka, pisan 1648.

4. Pravni kontekst osmanske vlasti u Fojnici

Za ahdname je karakteristično da im je genetsko i formalno ishodište međunarodno ugovorno pravo. Prve od njih, tzv. kapitulacije, regulirale su status stranih trgovaca u Osmanskom Carstvu, kako je to gore već spomenuto u svezi s Dubrovčanima. Zatim su regulirani vazalni odnosi onih zemalja koje su došle u sferu osmanske vlasti, ali su zadržale svoju političku autonomiju, kao napr. Grad-Republika Dubrovnik ili pak istočni dio srednjovjekovne Ugarske odnosno Transilvanija.³⁶

U zemljama koje su Osmanlije u cijelosti podvrgli svojoj vlasti – Bizant, Bugarska, Srbija, Bosna, Albanija ,ahdnamama su legalizirani boravak i djelatnost pojedinih neislamskih grupa kao što su pučanstvo pojedinih gradova, židovske zajednice, katolički trgovci i obrtnici (koji su i prije osvojenja imali zasebni status) te, dakako, predstavnici pojedinih kršćanskih crkava. Tako je nakon osvojenja Carigrada 1453. Mehmed II. podijelio ahdname carigradskom patrijarhu Genadiju II. Skolarisu, armenskom patrijarhu Hovakimu, židovskom

³⁷ Dizdrević, Rešad; Mijatović, Radoslav, »Fojnica kroz vijekove«, 1987. str. 125

velikom rabinu Mojsiju Kapsaiju i katoličkim trgovcima i obrtnicima carigradske četvrti Galate. Na sličan način je postupljeno s pučanstvom osvojenih otoka u Sredozemlju ili pak primorskih gradova, kao na pr. nakon zauzeća grada Bara u današnjoj Crnoj Gori 1571.

Dispozicija predstavlja najznačajniji dio Fojničke ahdname jer su njom formulirane povlastice koje je Mehmed II. podijelio bosanskim franjevcima a preuzeta je iz fermana Bajazita II. iz 1483. u kojemu su prepričane franjevačke povlastice dane 1463. god.³⁸

5. Sadržaji i povlastice

Usporedi se sadržaji podijeljenih povlastica u pojedinim ahdnamama, može se konstatirati da je njihov opseg različit. Tako je na pr. u ahdnama katoličke zajednice u carigradskoj četvrti Galata iz g. 1453. kao i u ahdnama građanima grada Bara iz 1571. odnosno 1575. zapisano uz ostalo oslobođenje od obveza davanja devširme ili danka u krvi, a u Fojničkoj ahdnama, čiji je sadržaj inače najsličniji sadržaju dviju spomenutih ahdnama, nije.

Opravdano je prepostaviti da jednu tako važnu povlasticu rekonstruktor ne bi zaboravio nego bi je unio u svoju rekonstrukciju, ali to nije učinio. Još se manje po opsegu podijeljenih privilegija Fojnička ahdnama može svrstati među ahdname carigradskih i drugih patrijarha istočnih kršćanskih Crkava, kakve tvrdnje možemo susresti u raznim publicističkim tekstovima.³⁷

Istočni patrijarsi odnosno vrhovni predstavnici nekatoličkih kršćanskih Crkava svrstani su u visoke dostojanstvenike Osmanskog Carstva s opsežnijim i dublje usidrenim kompetencijama od kompetencija bosanskih franjevaca, a njihove ahdname po svojoj formi preljevaju se u berate (»document of a mixed type«), kakve nije dobio nijedan bosanski franjevac ili neki drugi katolički duhovnik.³⁹

Povlastice dane bosanskim franjevcima kao osmanskim podanicima bile su ograničenije od dubrovačkih, a na obične bosanske katolike protezale su se samo posredno preko bosanskih franjevaca. Prema tome Ahdnamom i dokumentima koji su potvrđivali njezine odredbe legaliziran je boravak i djelovanje franjevaca među katolicima u Osmanskom Carstvu.

³⁸ Boškov, Vančo, »Pitanje autentičnosti Fojničke ahd-name Mehmeda II iz 1463. godine«, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, 28–30 (1977–1979), str. 99

³⁹ »Bosanski franjevci i njihovi predstavnici na osmanskoj Porti«, *Prilozi za orientalnu filologiju*, 60 (2011), str. 400

Napokon smo došli do pitanja na koje su se sve osobe protezali podijeljeni privilegiji i gdje je prestajala autonomija vjerskih poslova, odnosno kada se i po kojim kriterijima uključivalo osmansko-islamsko pravosuđe u vjerske poslove neislamskih zajednica?

U svezi s dubrovačkim ahdnamama povjesničar Antal Molnár razlikuje ekonomski i pravne povlastice (»les privilèges de type économique« i »les privilèges de type juridique«). O dubrovačkim ekonomskim povlasticama bilo je riječi gore, a o njihovim pravnim povlasticama Molnár konstatira:

»Pravne povlastice izgledaju manje velikodušnim. Dok je naime Murat II. priznao pravnu autonomiju Dubrovčana na teritoriju Carstva (tako da su se prijeporni slučajevi među Dubrovčanima imali rješavati pred dubrovačkim tribunalom), kasniji fermani ne spominju više ovu stipulaciju. Na drugoj strani pak sporovi između turskih podanika i Dubrovčana na temelju šerijatskog prava jasno su stavljeni u kadijinu nadležnost. Ali opet, ni onda kada su Dubrovčani bili u stanju podmiriti svoje vjerovnike, dug jednog Dubrovčanina nije smio biti prenesen na jednog drugoga Dubrovčanina ili dubrovačku zajednicu; zaostavštinu pokojnih Dubrovčana nisu smjele prigrabiti osmanske vlasti. Njom su raspolagali zakoniti nasljednici, a sultanski podanici bili su obavezani platiti odštetu za štete koje bi nanijeli Dubrovčanima.«

Ambivalentan stav Osmanlija prema balkanskim katolicima u svezi s Dubrovčanima Molnár u jednom drugom kontekstu komentira:

»[Institucionalno] predstavništvo balkanskih katolika nije se dalo regulirati nikakvim službenim dokumentom, jer Osmansko Carstvo kao suverena država nije si moglo dopustiti da jedna strana država (makar bila i u tributarnom odnosu [kao na pr. Dubrovnik]) vrši jurisdikciju nad osmanskim podanicima. Ovim se objašnjava nedostatak odredbi o zaštiti katolika i u kapitulacijama sklopljenim s francuskim kraljevima. Prema tome dubrovačke crkve povlastice nisu stavljenе na papir, nego su, više ili manje kao automatska posljedica njihova tributarnog statusa, bile prešutno priznavane i omogućavale javnu religijsku praksu na osmanskem teritoriju.

Tako su Dubrovčani podizali svoje kapele [manje crkve] nakon turskog osvojenja, što je bilo u suprotnosti s fundamentalnom zabranom podizanja crkava. Ova će ambivalentnost postati adut protiv Dubrovčana u rukama lokalnih vlasti, sve više neprijateljski raspoloženih prema građanima trgovačkog grada.⁴⁰

⁴⁰ »Bosanski franjevci i njihovi predstavnici na osmanskoj Porti«, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 60 (2011), str. 405

6. Pravna i politička matrica u Fojnici za vrijeme osmanlija

Takva pravna i politička matrica prisutna je i u reguliranju odnosa osmanske vlasti prema bosanskim franjevcima i bosanskim katolicima, s tom razlikom što su povlastice dane bosanskim franjevcima kao osmanskim podanicima bile ograničenije od dubrovačkih, a na obične bosanske katolike protezale su se samo posredno preko bosanskih franjevaca. Prema tome Ahdnamom i dokumentima koji su potvrđivali njezine odredbe legaliziran je boravak i djelovanje franjevaca među katolicima u Osmanskom Carstvu. Što se tiče zaštićenosti njihove imovine i prava na popravljanje i uzdržavanje crkvenih objekata, tu su bili izloženi samovolji lokalnih moćnika.

Ljetopisi i drugi zapisi sačuvani u franjevačkim arhivima govore o njihovoј neprekidnoj borbi s osmanskim vlastima koje su ih fi nancijski iscrpljivale visokim zahtjevima u svezi s ostavštinama pojedinih franjevaca, posebno biskupa, te s popravcima crkava i samostana koji su bili izloženi ne samo zubu vremena nego još više ratnim razaranjima i požarima. Konačna bilanca bila je porazna: Fond katoličkih crkvenih zgrada i franjevačkih samostana polovicom 19. st. mogao se prebrojati na prste jedne ruke.

Položaj franjevaca i balkanskih katolika posebno su destabilizirala politička zbivanja u kojima su franjevci i katolike o kojima su oni vodili brigu njihovi protivnici sumnjičili zbog špijunaže – nekada s razlogom, a još više bez ikakva temelja, da bi im na taj način naškodili i za sebe izvukli materijalnu korist.⁴¹

Prve zapisane vijesti o ugrožavanju franjevačkih povlastica od strane pravoslavnih crkvenih velikodostojanstvenika – metropolita i patrijarha – potječu već iz konca 15. st. odnosno od 1498. ili pak 1488. g. i traju sve do 1779., dakle do vremena kada se intenzivira utjecaj Rusije na balkanske prilike i sumnjičavost Turaka prema pravoslavlju sve više raste, pa pritisak pravoslavne hijerarhije na katoličanstvo opada i konačno prestaje. Prije toga pokušaji podvrgavanja franjevaca i katolika prvenstveno radi njihova financijskog iskorištavanja od strane pravoslavnih vladika bili su na dnevnom redu.

Franjevci su se ogorčeno odupirali i apelirali na turska sudišta, gdje bi ih protivnička strana denuncirala i klevetala kao špijune zapadnih protuturskih koalicija, na što su osmanske

⁴¹ Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni (1463. – oko 1750.), (Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2010)

vlasti bile vrlo osjetljive i donosile drakonske zakone. Tako u jednoj kanunnamu iz 948. po H/ 1542. čitamo uz ostale i ovu odredbu:

»U nekim mjestima nisu postojale crkve od starog nevjerničkog vremena pa su poslije podignute nove crkve. Neka se takve nanovo podignute crkve dadu porušiti; a oni nevjernici i popovi koji, boraveći u njima, uhode stanje i dojavljuju u nevjerničke zemlje neka se kazne strogo i neka se kazne teškim tjelesnim kaznama. Neka se poruše krstovi [križevi] koji su postavljeni na putevima i neka se ne dopušta da ih ubuduće postavljaju. A oni koji to urade neka se kazne teškim tjelesnim kaznama. A onaj kadija u čijem se kadiluku to dogodi pa ne zabrani i ne spriječi, to će biti razlog da bude svrgnut.«⁴²

Kada se radilo o slučajevima stvarne špijunaže kazne su bile drakonski i primjenjivane. A u slučajevima kleveta s političkim predumišljajem, potvore su poravnavane visokim novčanim kaznama, o čemu zorno pišu franjevački ljetopisi. Kada je riječ o podizanju crkava gdje ih prije osmanskog osvojenja nije bilo, takvi pokušaji stoje u svezi s demografskim promjenama odnosno masovnim pomicanjima pučanstva kao posljedici osmanskih osvajanja ili pak, što je jednakovjerojatno, osmanski zakonodavac nije priznao egzistenciju crkava koje su ratna razaranja pomela s lica zemlje.

7. Tridentski sabor

Tridentski sabor sa svojim pokušajima provođenja crkvenih reformi u balkanskim prostorima izazvao je konflikte unutar katoličkih zajednica i time povećao mogućnosti intervencije osmanskih vlasti, dakako na koncu konca sa štetnim posljedicama po katoličanstvu.

Za balkansko katoličanstvo od posebnog su značenja bile dvije promjene koje su nastupile u Rimokatoličkoj crkvi nakon Tridentskog sabora. Jedna od njih bila je uspostavljanje nuncijatura ili stalnih diplomatskih predstavništava Svetе Stolice po europskim zemljama, od kojih su od posebnog značenja imale biti nuncijatura u Beču i nuncijatura u Veneciji, čijoj su nadležnosti bili dodijeljeni Bosna i Balkan. Naime s ovom novinom je teklo postupno napuštanje ideje o križarskom ratu i ustupanje mesta diplomaciji – pri obnovi katoličanstva u tzv. katoličkim zemljama ili pak o katoličkoj misionarskoj djelatnosti u mješovitim i nekatoličkim zemljama.

⁴² Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni (1463. – oko 1750.), (Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2010)

Druga, za unutarnju strukturu Crkve još važnija promjena, bila je revalorizacija biskupa kao glavnog čimbenika u lokalnim crkvama ili biskupijama i ujedno najvažnije spone s katoličkim centrom u Rimu. Naime biskupi bivaju obvezani s jedne strane na boravak u svojim biskupijama, a s druge da se svake tri, četiri ili deset godina – već prema udaljenosti njihovih dijeceza od Rima – pojave u Rimu i o stanju stvari referiraju pismeno i usmeno (Visitatio Sacrorum Liminum Apostolorum).

Provodenje ove nove uredbe među katolicima pod osmanskom vlašću u izazvat će antagonizme između Rima i Habsburgovaca odnosno između biskupa koje je počela imenovati Rimska kurija u duhu tridentske reforme i biskupa koje su prema srednjovjekovnom patronatskom pravu imenovali Habsburgovci kao nosioci ugarske krune. Od Habsburgovaca imenovani biskupi nakon osmanskog osvojenja nisu boravili u svojim dijecezama nego na dvorovima u dijelu Ugarske pod habsburškom vlašću, ali su i dalje polagali pravo na svoje dijeceze pod osmanskom vlašću.

Za balkansko katoličanstvo od posebnog su značenja bile dvije promjene koje su nastupile u Rimokatoličkoj crkvi nakon Tridentskog sabora. Jedna od njih bila je uspostavljanje nuncijatura ili stalnih diplomatskih predstavništava Svetе Stolice po europskim zemljama, od kojih su od posebnog značenja imale biti nuncijatura u Beču i nuncijatura u Veneciji, čijoj su nadležnosti bili dodijeljeni Bosna i Balkan. Druga, za unutarnju strukturu Crkve još važnija promjena, bila je revalorizacija biskupa kao glavnog čimbenika u lokalnim crkvama ili biskupijama i ujedno najvažnije spone s katoličkim centrom u Rimu duhu tridentske reforme jednostavno ignorira patronatsko pravo ugarskih kraljeva i imenuje biskupe koji će boraviti u svojim dijecezama izazvat će antagonizme u koje će se uključivati rimska i bečka diplomacija, bosanski franjevci, novopridošli misionari isusovci i svjetovni svećenici, te katolički trgovci i obrtnici kao elitni sloj katoličkih kolonija u Osmanskom Carstvu.

Provodenje tridentskih reformi na prostorima pod osmanskom vlašću imalo je dvije faze. U prvoj fazi, koja je trajala od 1572. do 1607., Sveti je Stolica nastojala doći do pouzdanih informacija o stanju katoličanstva slanjem apostolskih vizitatora u spomenute krajeve. Vizitacija katolika u Carigradu i južnim balkanskim područjima povjerena je ninskom i kasnije hvarskom biskupu Petru Cedulinu. Cedulin je obavio svoju vizitaciju 1580/81. i o tome izvjestio u Rim.

8. Kontekst djelovanja osmanske vlasti

U Bosnu i Srbiju te u dijelove Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Ugarske pod osmanskom vlašću poslan je kao apostolski vizitator član dubrovačke franjevačke provincije i stonski biskup Bonifacije Drakolica (ca. 1504-1582), kojega će u tijeku njegove vizitacije zadesiti smrt u Temišvaru.⁴³

U tijeku Drakolicinog vizitiranja BiH u jesen 1580. pokušat će mu se pridružiti dubrovački isusovac Bartolomeo Sfondrati (Dubrovnik, 1534 – Temišvar, 10. 11. 1583). O svom putovanju koncem studenog i početkom prosinca 1580. od Gabele do Sarajeva – koje je zbog lošeg vremena trajalo duže od predviđenih šest dana – Sfondrati je pravio zabilješke sa zanimljivim zapažanjima. U Sarajevo je karavana stigla 11. prosinca 1580. Sfondrati je namjeravao produžiti putovanje prema Temišvaru, ali je tu saznao da se Drakolica vratio u Ston prije osam dana, pa se i on nakon provedenog Božića u Sarajevu vratio u Dubrovnik. Sfondrati izvješćuje da se dobar dio bh. katolika islamizirao tijekom zadnjeg rata [mletačko-turskog rata zbog Cipra 1570-1573] najviše iz finansijskih motiva, da ne bi naime morali plaćati glavarinu (džizja). Ti novi muslimani prakticirali su religiozni sinkretizam i vrlo se prijateljski odnosili prema svojoj nedavnoj kršćanskoj pripadnosti. Sfondrati je to zapazio tijekom svoga putovanja kada je nekoliko puta prenociо kod muslimanskih obitelji koje su ga primile.

Tri spomenuta vizitatora – Cedulin, Drakolica, Komulović – vizitirali su cjelokupna balkanska područja s izuzetkom Grčke i svaki od njih došao do istih rezultata, naime: Među balkanskim katoličanstvom vladao je upadan nedostatak svećenika.

Uporišta su predstavljale dubrovačke trgovачke kolonije i franjevačka provincija Bosna Srebrena. Tridentske reforme ne mogu se provoditi na isti način kao u katoličkim zemljama nego su potrebne specifične prilagodbe – da bi se otvorio put i omogućilo djelovanje novih misionarskih snaga vrlo gostoljubivo i prijateljski. Tom prigodom bilo je i razgovora o vjerskim stvarima. Prema njegovim informacijama Sarajevo je tada imalo 18.000 kućanstava a u gradu je živjelo oko 5.000 katolika. Po svom socijalnom položaju tadašnji sarajevski katolici bili su trgovci ili robovi [zarobljeni tijekom turskih upada u susjedne

⁴³ Tóth, István György, »Franjevci Bosne Srebrene u osmanskoj Mađarskoj i Transilvaniji od 16. do 18. stoljeća«, *Bosna Franciscana*, 13, 22 (2005)

zemlje]. Sfondrati je bio posebno iznenađen dobrotom i pobožnošću bosanskih katolika nakon 120 godina turske dominacije, kako to on kaže.⁴⁴

Nakon Cedula i Drakolice papa Grgur XIII. (1572-1585) poslao je trećeg apostolskog vizitatora u osobi splitskog kanonika Aleksandra Komulovića (Split, 1548 – Dubrovnik, 1608) da vizitira Albaniju, Srbiju i Bugarsku. Vizitaciju spomenutih zemalja te Vlaške i Moldavske Komulović je obavio između 1584. i 1587.

Tadašnja razmišljanja o novoj misiji Katoličke crkve na Balkanu među katoličkim klerom imala su još uvijek dvije sastavnice – vojnu i misionarsku. Vojna sastavnica bavila se protjerivanjem Turaka iz Jugoistočne Europe, a misionarska osnivanjem kolegija za pripremanje budućih misionara. Dok se Aleksandar Komulović silno zagrijavao za ideju protjerivanja Turaka (»un maniaque de l'expulsion de turcs«) njegov suvremenik kotorski biskup Girolamo Buccia (Jeronim Buća) razrađivao je planove o osnivanju isusovačkog kolegija u Kotoru za misionare koji bi imali poći na Balkan nakon progona Turaka.

Od križarskog progona Turaka nije bilo ništa, a pripremanje katoličkih misionara teklo je dalje i njihov pristup na područja pod turskom vlašću u naći će put u manjoj mjeri preko Beča i u daleko većoj mjeri preko Dubrovnika do Beograda i dalje. Bečki i dubrovački diplomati na Porti pribavljeni su novim misionarima potrebne papire za ulazak na osmanski teritorij.

Pokušaj dubrovačkih benediktinaca sa središtem na otoku Mljetu (gdje je tada bio opat historik Mavro Orbini) da osnuju svoju misiju u južnoj Ugarskoj bio je samo jedna epizoda koja je trajala od 1589. do 1612. i pala u zaborav. Od daleko većeg značenja za katoličanstvo u Podunavlju pod osmanskom vlašću kroz cijelo 17. st. bit će ulazak isusovaca. Isusovci su na osmanski teritorij unišli iz dva pravca; u manjoj mjeri preko Beča do Pečuha i Temišvara, gdje će djelovati pretežno među pučanstvom koje je govorilo mađarski. Ali je daleko značajnija bila maršruta preko Dubrovnika pretežno među slavensko, dakle hrvatsko pučanstvo.

Ovom se maršrutom uputio 1612. g. i čelnik hrvatskog jezikoslovlja isusovac Bartol Kašić (Pag, 15. VIII. 1575. – Rim, 28. XII. 1650). Kašić je putovao s jednom trgovačkom karavanom preko Gacka, Foče, Srebrenice, Valjeva te nakon 18 dana stigao 15. prosinca 1612. u Beograd, gdje su ga lijepo primili dubrovački trgovci. O tome svome putovanju, prilikama u Beogradu te svome misionarskom djelovanju u Srijemu i Slavoniji 1613. i

⁴⁴ Nikić, Andrija, *Katolici u Sarajevu do 1918. Acta catholica saraviensia usque annum 1918.* (Mostar: Franjevačka knjižnica i arhiv, 2002)

ponovno 1618. g. ostavio nam je svoja zapažanja u svojoj Autobiografiji. Kašić obavještava ne samo o stanju katolika, nego svraća pozornost na prisutnost i djelatnost i drugih konfesija – kalvina, luteranaca, pravoslavaca i, dakako, muslimana – u tadašnjem Srijemu, Slavoniji i Podunavlju.

U vrijeme Kašićeva dolaska u Beograd u Slavoniji i Podunavlju već su djelovali i drugi misionari – uz isusovce i svjetovni svećenici, među kojima se isticao Šimun Matković, koji je uz ostalo pripremio i Kašićev dolazak i pratilo ga na njegovu putu.

Šimun Matković ili Jakšić rodio se u Olovu u jednoj dobro stojećoj trgovачkoj obitelji oko 1575. Do god. 1597. bio je bosanski franjevac. Tada je došao u konflikt s upravom provincije Bosne Srebrenе i napustio Franjevački red. Ambiciozan i neumoran proveo je život u stalnim nastojanjima da postane biskup i konfliktima ne samo s franjevcima, nego ga je njegova svadljiva narav odvela i u konflikt s isusovcima. Biskupsko imenovanje oko kojega se silno trudio nije mu uspjelo. Sve do svoje smrti između 1638. i 1639. g.⁵⁴ Matković će bit jedan od glavnih aktera u sukobima između dubrovačkih trgovaca i novih misionara na jednoj strani te bosanskih trgovaca i franjevaca na drugoj strani. Epicentar i glavna pozornica tih sukoba kroz 17. stoljeće bio je Beograd.

9. Zalazak osmanskog carstva i kontekst Fojnice

Beograd epicentar sukoba unutar balkanskog katolicizma tijekom 17. stoljeća Osmansko osvojenje Beograda 1521. promijenilo je urbani karakter grada i sastav pučanstva. Beogradski franjevački samostan je razoren, crkva pretvorena u džamiju, a većinsko pučanstvo grada ubrzo će biti muslimansko. Od kršćana koji su se u novim okolnostima među prvima snašli bili su dubrovački trgovci koji će tijekom 16. st. Beograd pretvoriti u centar svoje balkanske trgovine i tu podići svoju glavnu koloniju. Uz dozvolu osmanskih vlasti Dubrovčani su 1557. podigli kapelu za potrebe svojih građana. Bosanski franjevci koji su se također među prvima snašli pod osmanskim uvjetima zamolili su dubrovačke trgovce da im dopuste obavljanje službe Božje u njihovoј kapeli i za bosanske trgovce koji su po primjeru Dubrovčana sve više pristizali u Beograd.

Dubrovčani su ne samo to dozvolili nego su kao kapelane odnosno dušobrižnike u svojoj koloniji namještali najprije dubrovačke, a kasnije i bosanske franjevce.

Tako će to potrajati do početka 17. st., kada povjesni izvori bilježe pojavu isusovaca u Beogradu i brojčanu premoć katoličkih Bosanaca nad Dubrovčanim. Prema izvješću

apostolskog vizitatora Albanca Petra Masarecchija god. 1632. u Beogradu je živjelo 1.700 bosanskih katolika, a Dubrovčani su spali na brojku od 200.

Na temelju svoje brojčane premoći Bosanci će tražiti da se u pravima izjednače s Dubrovčanima, u čemu će ih podržati i bosanski franjevci. Ali je Dubrovčanima taj zahtjev išao predaleko, pa su potražili izlaz u otpuštanju bosanskih franjevaca i namještanju isusovaca kao kapelana u Beogradu. Isusovci su zdušno prihvatili tu ponudu, što će izazvati sukob koji će u 20-im i 30-im godinama 17. st. doseći vrlo intenzivne razmjere, a tinjat će i nakon toga sve do Bečkog rata.⁴⁵

⁴⁵ Matasović, Josip, »Fojnička regesta«, *Spomenik Srpske kraljevske akademije*, 67, drugi razred (Beograd, 1930)

ZAKLJUČAK

Tema ovog diplomskog rada je Fojnica u osmanskom periodu s naglaskom na pisani dokument ahdnamu kojeg su osmanski osvajači izdali katoličkim zajednicama, dajući im određena prava. Unatoč vrlo skućenim prilikama u kojima su djelovali sve do polovice 19. stoljeća, a posebno franjevci su, zahvaljujući vlastitoj upornosti, postojanosti, kao i začudnoj snalažljivosti uspjevali doskočiti šerijatskim ograničenjima i drugim restruktivnim propisima. U pogledu savremenih standarda ljudskih prava, osmanski pravni okvir, utemeljen velikim dijelom na ograničavajućim šerijatskim odredbama, nesumnjivo je bio diskriminirajući prema nemuslimanima. Međutim, u predmodernome svijetu, gdje je opća netolerancija manjina bila pravilo, osmanski koncept predstavljaо je, ako ništa drugo, barem osnovu za preživljavanje i očuvanje temeljnog individualnog identiteta. U stvarnosti, snalažljivi i mudri stanovnici Fojnice nerijetko su uspjevali ponešto rastegnuti taj uski okvir i makar djelomično zadovoljiti vitalne potrebe svojih zajednica.

Druga bitna stvar u ovom radu su kulturno-historijski spomenici, a to su: Atik (Stara) džamija, tekije, medresa i musafirhana,a danas postoje i funkcionišu džamije i tekije.

LITERATURA

Knjige

1. Andrejević, Andrej, »Pretvaranje crkava u džamije«, *Zbornik za likovne umetnosti*, 12 (1976), 97–117
2. Benić, Bono, *Ljetopis sutješkog samostana*, ur. i prev. Ignacije Gavran (Sarajevo–Zagreb: Synopsis, 2003)
3. Bogdanović, Marijan, *Ljetopis kreševskog samostana*, prev. Ignacije Gavran (Sarajevo–Zagreb: Synopsis, 2003)
4. Bosworth, C.E., »The Concept of Dhimma in Early Islam«, u: Benjamin Braude i Bernard Lewis, ur., *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, sv. 1 (New York, London: Holmes & Meier Publishers, 1982), 37–51
5. Boškov, Vančo, »Pitanje autentičnosti Fojničke ahd-name Mehmeda II iz 1463. godine«, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, 28–30 (1977–1979), 87–105
6. Buturac, Josip, *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1970)
7. Divković, Matija, *Nauk krstjanski i Sto čудesa*, priredile: Darija Gabrić-Bagarić, Marijana Horvat, Dolores Grmača i Maja Banožić (Sarajevo: Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrenе, 2013)
8. Dizdrević, Rešad; Mijatović, Radoslav, »Fojnica kroz vijekove«, 1987.
9. Đurđev, Branislav, Nedim Filipović, Hamid Hadžibegić, Muhamed Mujić i Hazim Šabanović, *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski Sandžak* (Sarajevo: Orijentalni institut, 1957)
10. Džaja, Srećko M., *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancijski period 1463–1804* (Sarajevo: Svjetlost, 1990)
11. »Fojnička ahdnama u zrcalu paleografije, pravne povijesti i politike«, *Bosna Franciscana*, 17, 31 (2009), 103–128
12. *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Doba fra Grge Ilijića Varešanina (1783–1813)* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1971)
13. Fotić, Aleksandar, »Institucija amana i primanje podaništva u Osmanskom Carstvu: primer sremskih manastira«, *Istorijski časopis*, 52 (2005), 225–256

14. Frazee, Charles A., *Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire 1453–1923*(London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press, 1983)
15. Gavran, Ignacije, *Suputnici bosanske povijesti. Sedam stoljeća djelovanja bosanskih franjevaca*, 2. izd. (Sarajevo–Zagreb: Svjetlo riječi, 2007)
16. Gradeva, Rossitsa, »Ottoman Policy towards Christian Church Buildings«, *Études balqaniques*, 30, 4 (1994), 14–36
17. Hoško, Franjo Emanuel, »Djelovanje franjevaca Bosne Srebrne u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća«, u: *Povjesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine* (Sarajevo 24. i 25. listopada 1978.)(Sarajevo: Kršćanska sadašnjost, 1979), 103–115
18. İnalçık, Halil, *Osmansko Carstvo. Klasično doba 1300.–1600.*, prev. Dino Mujadžević (Zagreb: Srednja Europa, 2002)
19. »The Status of Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans«, u: Halil İnalçık, *Essays in Ottoman History* (Istanbul: Eren, 1998), 195–223
20. »Ottoman Galata, 1453–1553«, u: Halil İnalçık, *Essays in Ottoman History* (Istanbul: Eren, 1998), 271–376
21. Jelenić, Julijan, »Spomenici kulturnog rada bosanskih Franjevaca (1437.–1878.)«, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 36 (1918), 81–162
22. *Kultura i bosanski franjevci*, sv. 1 (Sarajevo, 1912; reprint: Sarajevo: Svjetlost, 1990)
23. Jukić, Milo, »Ta’te (‘bosansko zvono’) u Vrancima«, u: Milo Jukić, *Etnološki i povijesni prilozi iz kreševskog kraja*, 1 (Kreševo: Franjevački samostan Kreševo, 2008), 25–31
24. Jurišić, Karlo, *Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1972)
25. Kemura, Sejfuddin, »Turski dokumenti za povijest bosanskih katolika iz sidžila kutubhane Careve džamije u Sarajevu«, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 21 (1909), 559–576
26. *Bilješke iz prošlosti bosanskih katolika i njihovih bogomolja po turskim dokumentima*(Sarajevo 1916)
27. Kursar, Vjeran, »‘Narod Knjige’ (*ahl al-kitâb*): Kršćani i Židovi u svijetu klasičnog islama«, *Bosna Franciscana*, 17, 31 (2009), 61–102

28. Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni (1463. – oko 1750.), (Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2010) (doktorski rad)
29. »Bosanski franjevci i njihovi predstavnici na osmanskoj Porti«, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 60 (2011), 371–408
30. »Bosna i Hercegovina«, u: Lovorka Čoralić, ur., *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću* (Zagreb: Matica Hrvatska, 2013), 389–401
31. Lastrić, Filip, *Pregled starina Bosanske provincije*, prev. Ignacije Gavran i Šimun Šimić (Sarajevo, Zagreb: Synopsis, 2003)
32. Lašvanin, Nikola, *Ljetopis*, ur. Ignacije Gavran, 2. izd. (Sarajevo–Zagreb: Synopsis, 2003)
33. Mandić, Dominik, »Autentičnost Ahd-name Mehmeda II B.H. franjevcima«, *Radovi Hrvatskog Povijesnog Instituta u Rimu*, 3–4 (1971), 61–90
34. Matasović, Josip, »Fojnička regesta«, *Spomenik Srpske kraljevske akademije*, 67, drugi razred 53 (Beograd, 1930), 61–431
35. Moačanin, Nenad, *Turska Hrvatska* (Zagreb: Matica hrvatska, 1999)
36. Nikić, Andrija, *Katolici u Sarajevu do 1918. Acta catholica saraviensia usque annum 1918.* (Mostar: Franjevačka knjižnica i arhiv, 2002)
37. *Priče francuskih putnika sa puta po Otomanskoj Bosni*, prev. i ur. Miroslav Karaulac (Novi Sad: Matica srpska, 1998)
38. Schacht, Joseph, »Amân«, *Encyclopaedia of Islam*, 2. izd., sv. 1 (Leiden: Brill, 1986), 429–430
39. [Šabanović, Hazim], »Turski dokumentni u Bosni iz druge polovine XV stoljeća«, *Istorisko-pravni zbornik*, 2 (1949), 177–208
40. Tóth, István György, »Franjevci Bosne Srebrenе u osmanskoj Mađarskoj i Transilvaniji od 16. do 18. stoljeća«, *Bosna Franciscana*, 13, 22 (2005), 16–41
41. Truhelka, Ćiro, ur., »Fojnička kronika«, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 21 (1909), 443–459 + 15 faksimila
42. Vrgoč, Miro, »Fra Andeo Zvizdović (1420./?/–1498)«, u: Miro Vrgoč, *Duhovni stupovi Bosne Srebrenе* (Sarajevo–Zagreb: Svjetlo riječi, 2007), 7–40; izvorno objavljeno u: *Bosna Franciscana* 5, 7 (1997), 167–198
43. Zirojević, Olga, »Oko naziva Frenk i Latin«, *POF*, 28–29 (1978–1979), 375–385

POPISI

Slike, tebele i grafikoni

Slika 1. Sultan Mehmed II. Osvaja (preuzeto iz: Cyril, Glasse, Enciklopedija islama, str.372.)	19
Slika 2. Fra Andeo Zvizdović s ahdnamom (preuzeto iz: Kursar, Vjeran, Narod knjige, (ahl al-kita: Kršćani i židovi u svijetu klasičnog islama, Bosna Franciscana, 17, 31, str. 63).....	20
Slika 3. Fojnička ahdnama (preuzeto iz: Kursar, Vjeran, Narod knjige, (ahl al-kita: Kršćani i židovi u svijetu klasičnog islama, Bosna Franciscana, 17, 31, str. 65)	21
Slika 4. Fojnica i franjevački samostan Sv. Duha (foto: Kursar, Vjeran, Narod knjige, (ahl al-kita: Kršćani i židovi u svijetu klasičnog islama, Bosna Franciscana, 17, 31, str. 78).....	23
Slika 5. Svečani kaftan kojim je Mehmed II. Osvajač zaogrnuo fra Andela Zvizdovića prilikom izdavanja ahdname (foto: Kursar, Vjeran, Narod knjige, (ahl al-kita: Kršćani i židovi u svijetu klasičnog islama, Bosna Franciscana, 17, 31, str. 89).....	26
Slika 6. Kreševo i franjevački samostan sv. Katarine (foto: Kursar, Vjeran, Narod knjige, (ahl al-kita: Kršćani i židovi u svijetu klasičnog islama, Bosna Franciscana, 17, 31, str. 90).....	30
Slika 7. Karta franjevačke provincije Bosne Srebrenе 1679. godine (preuzeto iz: Vrgoč, Miro, »Fra Andeo Zvizdović (1420./?–1498)«, u: Miro Vrgoč, Duhovni stupovi Bosne Srebrenе (Sarajevo– Zagreb: Svjetlo riječi, 2007), 7–40; izvorno objavljeno u: Bosna Franciscana 5, 7 (1997), str. 167)....	35
Slika 8. Atik (stara) džamija (preuzeto iz Dizdarević, Rešad; Mijatović, Radoslav, „Fojnica kroz vijekove“, 1987.).....	39

ZAHVALNICA

Zahvaljujem se svom uvaženom mentoru, **prof. dr. Edinu Ramiću**, bez čijih smjernica ovaj rad ne bi imao smisla. Takođe, zahvaljujem se svojoj porodici, posebno svom mužu i svojoj sestri , kao i svima onima koji su doprinijeli da ovaj rad bude završen i da u njemu bude što više kvalitetnih informacija i činjenica o ovako zanimljivoj temi, koja se bavi najosjetljivijim pitanjem koja nagrizaju ne samo naše društvo, nego i današnju civilizaciju u XXI stoljeću. Nadam se da će čitatelji pronaći u ovome radu mnoge zanimljivosti, a budući istraživači imati svojevrstan uvod u problematiku, te olakšati sebi buduća istraživanja.